บทที่ ๓

งานพัฒนาหอพระสมุดฯ สำหรับพระนครของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

ประวัติหอพระสมุดฯ สำหรับพระนคร

หอพระสมุดฯ สำหรับพระนครตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๘ โดยรวมหอสมุดซึ่งมีแยกกันอยู่เป็น ๓ หอ ในเวลานั้นคือ หอพระมณเฑียรธรรม หอพระสมุดวชิรญาณ และหอพุทธศาสนสังคหะ เข้าด้วยกันจัดตั้งเป็น หอพระสมุดสำหรับพระนคร คงเรียกนามเดิมว่า "หอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร"

เหตุที่จะตั้งหอพระสมุดฯ สำหรับพระนครขึ้นนั้น พระบาทสมเด็จฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชดำริว่า เมื่อรัตนโกสินทรศก ๑๐๐ ได้พร้อมพระราชหฤทัยกับพระราชโอรส และพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้จัดตั้งหอพระสมุดวชิรญาณ ซึ่งเป็นที่รวบรวมหนังสือภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ ขึ้นไว้เป็นที่เฉลิมพระเกียรติยศในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และหอพระสมุดวชิรญาณนั้น แม้การที่ได้จัดมาจนบัดนี้เป็นแต่หอสมุดสำหรับผู้ซึ่งได้รับเลือกสรรเข้าเป็นสมาชิกก็ดี ก็เห็นได้ว่าได้ทำให้เกิดประโยชน์แก่วิชาความรู้เป็นอันมากอยู่แล้ว ถ้าขยายการหอสมุดนี้ทำนุบำรุงให้เป็นหอสมุดใหญ่สำหรับพระนคร ให้เป็นที่อาไศรยแก่บรรดาประชาชนที่จะแสวงหาประโยชน์ต่าง ๆ อันจะพึงได้ในการอ่านหนังสือ หอพระสมุดวชิรญาณคงจะเป็นคุณวรประโยชน์อย่างสำคัญอันสมควรแก่พระราชประสงค์ที่จะทรงเฉลิมพระเกียรติยศสนองพระเดชพระคุณในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในครั้งนี้ได้ ทรงพระราชดำรินี้แล้ว ได้ทรงหารือพระราชโอรสและพระราชธิดา ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็เห็นชอบตามพระราชบริหารทุกพระองค์ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้แก้ไขจัดการหอพระสมุดวชิรญาณให้เป็นหอพระสมุดสำหรับพระนคร[๑๔๔]

---

๑๔๔ "ประกาศจัดการหอพระสมุดวชิรญาณให้เป็นหอสมุดสำหรับพระนคร รัตนโกสินทรศก ๑๒๔" ใน ราชกิจจานุเบกษา ๒๒ (๑๕ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๔) หน้า ๖๑๙

ให้ประกาศกระแสพระบรมราชโองการรวมหอสมุดทั้ง ๓ หอดังกล่าว เข้าด้วยกัน จัดตั้งเป็นหอพระสมุดสำหรับพระนคร เมื่อวันที่ ๑๒ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๔๘ ๑๔๕

หอสมุดทั้ง ๓ หอดังกล่าวข้างต้นนี้ มีประวัติต่างกัน กล่าวโดยย่อ ดังนี้คือ

<u>หอพระมณเฑียรธรรม</u> ตั้งอยู่ในพระบรมมหาราชวัง สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๖ คราวเดียวกับสร้างวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เดิมทีเดียวสร้างอยู่กลางสระ ตรงที่ตั้งพระมณฑปในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เพื่อเป็นที่เก็บพระไตรปิฎกของหลวง ต่อมา พ.ศ. ๒๓๓๑ ถูกไฟไหม้หมดทั้งหลัง จึงโปรดให้ถมสระสร้างพระมณฑปขึ้นแทน แล้วสร้างหอพระมณเฑียรธรรมขึ้นใหม่อีกหลังหนึ่ง อยู่ทางมุมด้านตะวันออกเฉียงเหนือ ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม หอพระมณเฑียรธรรมนี้ใช้เป็นที่เก็บพระไตรปิฎกของหลวง

<u>หอพระสมุดวชิรญาณ</u> ตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๔ โดยพระราชโอรสธิดา ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงษ์ วรเดช กรมหลวงพิชิตปรีชากร กรมพระยาเทววงษ์วโรปการ เป็นประธานไดพร้อมใจกันถวายเงินรายได้จากค่าเช่าตึกหน้าวัดประยุรวงษ์ ซึ่งเป็นพระราชมรดกของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานให้พระราชโอรสธิดา โดยทรงพระดำริถึงพระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เห็นพร้อมกันว่าผลประโยชน์ที่ได้รับจากที่ดินดังกล่าวแล้วนี้ จะไม่นำไปใช้สอยเป็นอาณาประโยชน์ส่วนพระองค์ จะรวบรวมผลประโยชน์เหล่านี้จัดตั้งหอสมุดให้มีขึ้นเฉลิมพระเกียรติยศในพระนคร เมื่อเห็นพร้อมกันดังนี้แล้ว จึงนำความขึ้นกราบบังคมทูล แด่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรงพระอนุโมทนา รับจะทรงอุดหนุนให้สำเร็จดังพระประสงค์ด้วยประการทั้งปวง

---

๑๔๕ <u>เรื่องเดียวกัน</u>

ในชั้นแรกได้พระราชทานห้องชั้นล่าง พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทให้เป็นที่ตั้งหอสมุด และพระราชทานนามหอสมุดให้เรียกว่า "หอพระสมุดวชิรญาณ" ตามพระนามพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในเวลาเมื่อยังทรงพระผนวช พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จมาเปิดหอพระสมุดด้วยพระองค์เอง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๗

กรรมการชุดแรกของหอพระสมุดวชิรญาณมีดังนี้ คือ

สภานายก	สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยาดำรงราชานุภาพ
อุปนายก	กรมหลวงพิชิตปรีชากร
เลขาธิการ	สมเด็จกรมพระยาเทวะวงษ์วโรปการ
กรรมสัมปาทิก	กรมหมื่นภูธเรศธำรงศักดิ์
กรรมสัมปาทิก	กรมพระดำรงราชานุภาพ
กรรมสัมปาทิก	พระองค์เจ้าศรีเสาวภางค์
กรรมสัมปาทิก	สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัติวงษ์

สมาชิกของหอพระสมุดวชิรญาณมีทั้งฝ่ายหน้าและฝ่ายใน และรับคนอื่นเข้าเป็นสมาชิกอีกเป็นอันมาก สภานายกและกรรมการเลือกตั้งปีละ ๑ ครั้ง

ในปี พ.ศ. ๒๔๓๑ สมาชิกได้พร้อมใจกันเลือกสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ เป็นสภานายก แต่พระองค์ยังทรงพระเยาว์อยู่ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงรับเป็นสภานายกแทน เนื่องจากงานของหอพระสมุดวชิรญาณเจริญขึ้นเกินกว่าสถานที่เก่า จึงทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานตึกซึ่งอยู่ระหว่างประตูพิมานไชยศรีกับพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ซึ่งเรียกว่าศาลาสหทัยสมาคม ให้เป็นที่ตั้งหอพระสมุดวชิรญาณ และได้มีการฉลองหอพระสมุดฯ เมื่อเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๓๒ โดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จมาในงานฉลอง ซึ่งมีการออกร้านและการบรรเลงดนตรี และได้พระราชทานหนังสือวชิรญาณภาษิตแก่สมาชิกทุกคน

ต่อมา พ.ศ. ๒๔๓๒ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้รับเลือกเป็นสภานายก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงรับตำแหน่งเหรัญญิก การหอพระสมุดก็เจริญยิ่งขึ้นเรื่อย ๆ จนสถานที่ไม่พอแก่หอพระสมุดอีก

พ.ศ. ๒๔๓๔ ได้ย้ายพิพิธภัณฑ์สถานไปอยู่ที่วังหน้า ตึกพิพิธภัณฑ์เก่าซึ่งอยู่นอกประตูพิมานไชยศรี หลังวัดพระศรีรัตนศาสดารามนั้นว่างอยู่ ในปีนี้กรมหมื่นนราธิปพงษ์ประพันธ์ เป็นสภานายก ได้ทรงจัดการย้ายหอพระสมุดฯ มาอยู่ที่ตึกพิพิธภัณฑ์นี้ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕ ได้มีพิธีเชิญสมาชิกประชุมที่หอพระสมุดฯใหม่ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินมาเปิดหอพระสมุดฯ เมื่อวันที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๓๕

คณะกรรมการหอพระสมุดวชิรญาณตั้งแต่เริ่มตั้งมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๔ ถึง พ.ศ. ๒๔๔๘ ได้ทำงานสำคัญ ๆ เกี่ยวกับการเจริญของหอพระสมุดฯ ดังนี้

๑. รวบรวมหนังสือเข้าหอพระสมุดทั้งหนังสือภาษาไทยและภาษาต่างประเทศเพื่อบริการแก่สมาชิก

๒. ตั้งข้อบังคับของหอพระสมุดฯ ซึ่งกำหนดวัตถุประสงค์ของการจัดตั้งหอพระสมุดฯ และการดำเนินงานของคณะกรรมการ

๓. กำหนดหลักเกณฑ์ในการเป็นสมาชิกคือ

<u>วิสามัญสมาชิก</u> ได้แก่พระบรมวงศานุวงศ์ที่ทรงผนวช ผู้ที่มีเกียรติคุณพิเศษและพระราชาคณะผู้ใหญ่

<u>สามัญสมาชิก</u> ได้แก่สมาชิกบุคคลทั่วไป ซึ่งเสียเงินบำรุงหอพระสมุดฯ และไม่ได้เสียเงินบำรุงหอพระสมุดฯ

๔. ออกหนังสือพิมพ์วชิรญาณซึ่งประกอบด้วยเรื่องราวอันมีสารประโยชน์แจกแก่สมาชิก ฉบับแรกออกเมื่อวันเปิดหอพระสมุดครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๗ หนังสือวชิรญาณนี้ได้รวบรวมเรื่องที่มีประโยชน์ไว้มากซึ่งต่อมาได้เป็นหนังสือสำคัญ ๆ เช่น พระราชพิธี ๑๒ เดือน พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้น หนังสือพระนิพนธ์สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพหลายเรื่องก็เคยลงในหนังสือวชิรญาณมาก่อน เช่นเรื่องอธิบายว่าด้วยประโยชน์ของการเที่ยวเตร่ ประชุมเรื่องเบ็ดเตล็ด ๓ เรื่อง คือ การอำนวยกร เทศกาลพระบาท และเจ้าคุณประดู่ นิทานเรื่องเลี้ยงเด็ก ประชุมนิทานกระทู้เป็นต้น

๕. ได้สำรวจหนังสือและจัดทำบัญชีหนังสือบรรณานุกรมหนังสือในหอพระสมุดวชิรญาณเล่มแรกคือ "Cataloque of the books of the Royal Vajirajan Library " by Chas S. Sveistrup ซึ่งได้จัดทำตามพระบัญชาของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ซึ่งดำรงตำแหน่งสภานายก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๒ หนังสือเล่มนี้พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕ [๑๔๖]

๖. ส่งเสริมการแต่งหนังสือไทย โดยที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้าง "เหรียญวชิรญาณ" เป็นเหรียญทองสำริด มีพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้ง ๒ พระองค์ ขึ้นไว้สำหรับรางวัลแก่ผู้ที่แต่งหนังสือดีที่นำมาลงพิมพ์ในหนังสือวชิรญาณ และได้ตราพระราชบัญญัติไว้เมื่อวันที่ ๒๕ กันยายน พ.ศ. ๒๔๓๒

๗. ออกข้อบังคับคุ้มครองสิทธิทางวรรณกรรมเมื่อวันที่ ๒๔ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๓๕[๑๔๗] ห้ามมิให้ผู้ใดคัดลอกเรื่องในหนังสือวชิรญาณไปพิมพ์โดยมิได้รับอนุญาตจากคณะกรรมการหอพระสมุดฯ ก่อน

๘. เมื่อวันที่ ๑๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๔๗ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชบัญญัติกรรมสิทธิ์ผู้แต่งหนังสือในมาตรา ๑๕ ได้บัญญัติไว้ว่า บรรดาหนังสือที่มีกรรมสิทธิ์ตามพระราชบัญญัติ ผู้มีกรรมสิทธิ์จะต้องถวายไว้สำหรับหอหลวงฉบับ ๑ หอพระสมุดวชิรญาณฉบับ ๑ หอพุทธสาสนสังคหะฉบับ ๑ [๑๔๘]

---

๑๔๖ Chas S. Sveistrup. Cataloque of the books of the Royal Vajirajan Library by order of H.R.H. Krom Hmun Damrong Rajanuphap (Bangkok : 1892)

๑๔๗ "ประกาศหอพระสมุดวชิรญาณ," ใน ราชกิจจานุเบกษา ๙ (๔ กันยายน ร.ศ. ๑๑๑) หน้า ๑๘๐ – ๑๘๑

๑๔๘ "พระราชบัญญัติกรรมสิทธิ์ผู้แต่งหนังสือ," ใน ราชกิจจานุเบกษา ๑๘ (๑๘ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๐) หน้า ๒๘๖ – ๒๘๘

ต่อมางบประมาณสำหรับใช้จ่ายในการหอพระสมุดฯ ไม่เพียงพอ และกรรมการหอพระสมุดฯ ก็มีหน้าที่ราชการประจำเต็มเวลา ไม่สามารถจะปลีกเวลามาช่วยงานหอพระสมุดฯ ได้เต็มที่ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระราชดำริเห็นว่าควรจะรวมเข้าเป็นหอพระสมุดฯ สำหรับพระนครอย่างไรก็ตาม หอพระสมุดฯ วชิรญาณก็ได้ทำให้เกิดประโยชน์ไว้มากดังกล่าวแล้วข้างต้น และสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพก็ได้ทรงกล่าวสรุปไว้ว่า

> หอพระสมุดวชิรญาณ ได้ทำให้เกิดประโยชน์สำคัญแก่บ้านเมือง ๒ อย่างคือ รวบรวมหนังสือไทยเข้าไว้ในที่แห่งเดียวกันได้มากกว่าบรรดามีที่ไหน ๆ ในเวลานั้นประการ ๑ ได้พิมพ์เรื่องหนังสือไทยทั้งเก่าใหม่ให้ความรู้แพร่หลาย และรักษาเรื่องหนังสือนั้น ๆ ให้ถาวรเป็นประโยชน์มาจนทุกวันนี้ ประการ ๑ ทั้งสองประการนี้ เป็นประโยชน์สำคัญที่ได้เกิดจากหอพระสมุดวชิรญาณ[๑๔๙]

<u>หอพุทธสาสนสังคหะ</u> พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดให้ประกาศตั้ง เมื่อวันที่ ๑๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๔๓ ด้วยเดิมมีพระราชประสงค์จะทรงตั้งหอธรรมขึ้นที่ในวัดเบญจมบพิตร เพื่อจะเก็บรวบรวมพระไตรปิฎกและหนังสือต่าง ๆที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาทุก ๆ ภาษา รวมทั้งเครื่องใช้ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาด้วย

กรรมการชุดแรกของหอพุทธศาสนสังคหะมีดังนี้.-

กรมพระสมมติอมรพันธุ์	นายก
กรมขุนพิทยลาภพฤฒิยากร	อุปนายก
สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ	กรรมการ

---

๑๔๙ สมเด็จฯกรมพระยาดำรงราชานุภาพ <u>ตำนานหอพระสมุด</u> หน้า ๔๒ – ๔๓

กรมพระดำรงราชานุภาพ	กรรมการ
สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัติวงษ์	"
เจ้าพระยาภาสกรวงษ์	"
เจ้าพระยาวิชิตวงษ์วุฒิไกร	"
เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี	"
พระยามหาอำมาตยาธิบดี	"
พระยาเพ็ชรพิไชย	"
พระยาประชากิจกรจักร	"

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดให้ประกาศตั้ง หอพุทธสาสนสังคหะแล้วคนทั้งหลายก็พากันมีความยินดีอนุโมทนาในพระราชดำริ และได้ถวายหนังสือและสิ่งของต่าง ๆ ให้แก่หอพุทธสาสนาสังคหะเป็นอันมาก

หนังสือนั้น ได้แก่หนังสือพระไตรปิฎกภาษามคธ จารอักษรขอม อักษรไทย อักษรลาว อักษรพม่ารามัญ อักษรสิงหล และอักษรโรมัน นอกจากนี้ ก็มีพระไตรปิฎกภาษาญี่ปุ่น พิมพ์ด้วยอักษรจีน อักษรญี่ปุ่น และหนังสือภาษาไทย ภาษาเขมร ภาษาสันสกฤต ภาษาแบงคาลี ภาษาสิงหล ภาษาอังกฤษ ภาษาฝรั่งเศส ภาษาฮอลันดา เป็นต้น

ส่วนสิ่งของต่าง ๆ ก็มีมากแบ่งเป็น ๔ ประเภทคือ

๑. หนังสือที่แปลกกว่าธรรมดา ได้แก่หนังสือเขียนลานงา หนังสือทอด้วยไหม หนังสือไตรภูมิมีรูปภาพเขียนแต่โบราณ และสำเนาจารึก เป็นต้น

๒. เครื่องใช้ในการรักษาหนังสือ เช่นกรอบหนังสือประดับมุก กรอบหนังสือทำด้วยงา ทำด้วยโลหะ กากะเยีย กระดาษชนวน ม้ารองหนังสือ หีบใส่หนังสือ ตู้ใส่หนังสือประดับมุก และสลักปิดทอง

๓. รูปต่าง ๆ เช่น รูปสถานที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา

๔. บริขาร เช่น ทัดรองด้ามงาของพระบาทสมเด็จประปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

เมื่อประกาศตั้งหอพุทธสาสนสังคหะ นั้น หอธรรมที่วัดเบญจมบพิตร ยังสร้างไม่เสร็จ จึงโปรดให้เก็บรักษาหนังสือและสิ่งของสำหรับหอพุทธสาสนสังคหะไว้ในตึกซึ่งตั้งหอพระสมุดวชิรญาณอยู่หน้าประตูพิมานไชยศรี

กรรมการหอพุทธสาสนสังคหะได้ดำเนินงานสำคัญ ๆ ตั้งแต่เริ่มตั้งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๓ ถึง พ.ศ. ๒๔๔๘ ดังนี้คือ

๑. พิมพ์หนังสือเก่าจำหน่ายในการกุศลหนังสือเรื่องแรกที่จัดพิมพ์คือ เรื่องสวดมนต์กรมหมื่นพงษาดิศรมหิป พิมพ์ถวายพระนางเจ้าสุขุมาลมารศรี ช่วยในงานศพเจ้าคุณจอมมารดาสำลี พิมพ์ ๑๐๐๐ เล่ม พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๔

ในปีต่อ ๆ มาก็มีผู้ศรัทธารับพิมพ์อีก ๙ ครั้ง รวมทั้งหมด ๑๐ ราย เป็นหนังสือ ๙ เรื่อง จำนวนพิมพ์ ๑๓,๒๐๐ เล่ม[๑๕๐]

๒. ทำบัญชีหนังสือและสิ่งของที่ได้รับมาและเก็บรักษาไว้ในหอพระสมุดฯ

ทั้ง ๒ อย่างนี้ได้เริ่มจัดทำในสมัยที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระสมมตอมรพันธ์ทรงอำนวยการหอพุทธสาสนสังคหะ

นับได้ว่าหอพุทธสาสนสังคหะก็มีส่วนทำให้เกิดประโยชน์สำคัญเช่นเดียวกัน สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงกล่าวว่า

วิธีพิมพ์หนังสือแจกในการกุศลที่นิยมกันมากในบัดนี้ นับว่าตั้งต้นมาด้วยหอพุทธสาสนสังคหะเป็นเดิม[๑๕๑]

---

[๑๕๐] สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ตำนานหอพระสมุด หน้า ๕๓

[๑๕๑] เรื่องเดียวกัน

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงปรารภจะตั้งหอพระสมุดสำหรับพระนคร ทรงพระราชดำริว่า หนังสือที่ได้มาไว้ในหอพุทธสาสนาสังคหะ มีมากมายเกินกว่าความต้องการสำหรับพระภิกษุสามเณรเล่าเรียนในวัดเบญจมบพิตร และสิ่งของต่าง ๆที่กะว่าจะมีในหอพุทธสาสนสังคหะ ก็พ้องกับของที่ควรมีในหอพระสมุดสำหรับพระนคร จึงทรงพระกรุณาโปรด ให้จัดหนังสือพระไตรปิฎกส่งไปไว้ในหอธรรมวัดเบญจมบพิตร ๑ ชุด ให้พอสำหรับพระภิกษุสามเณรจะได้เล่าเรียน หนังสือและสิ่งของที่เหลืออยู่ให้รวมเข้าในหอพระสมุดสำหรับพระนคร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๘

ดังนั้นหอพระสมุดฯ สำหรับพระนคร ซึ่งตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๘ จึงรวมบรรดาหนังสือต่าง ๆ ไว้เป็นจำนวนมาก คือ หนังสือพระไตรปิฎกของหลวงในหอพระมณเฑียรธรรม หนังสือภาษาไทยและภาษาต่างประเทศในหอพระสมุดวชิรญาณ และหนังสือพระไตรปิฎกภาษาต่าง ๆ และสิ่งของเครื่องใช้เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาในหอพุทธสาสนสังคหะ รวมทั้งบัญชีหนังสือต่าง ๆ ของหอสมุดทั้ง ๓ หอด้วย

ในการที่หอพระสมุดวชิรญาณและหอพุทธสาสนสังคหะดำเนินงานมาตลอดเวลาตั้งแต่เริ่มตั้งจนถึง พ.ศ. ๒๔๔๘ ซึ่งรวมกันเข้าอยู่ในหอพระสมุดฯ สำหรับพระนครนั้น สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพก็ทรงมีส่วนรวมในการนำความเจริญมาให้หอสมุดทั้ง ๒ แห่ง ดังกล่าวคือ

พ.ศ. ๒๔๒๕ เป็นกรรมสัมปาทิกในกรรมการชุดแรกของหอพระสมุดวชิรญาณ
พ.ศ. ๒๔๓๒ เป็นสภานายกหอพระสมุดวชิรญาณครั้งที่ ๑
พ.ศ. ๒๔๓๘ เป็นบรรณารักษ์หอพระสมุดวชิรญาณ ครั้งที่ ๑
พ.ศ. ๒๔๓๙ เป็นสาราณียกร หอพระสมุดวชิรญาณ
พ.ศ. ๒๔๔๐ เป็นบรรณารักษ์หอพระสมุดวชิรญาณครั้งที่ ๒
พ.ศ. ๒๔๔๓ เป็นกรรมการจัดตั้งหอพุทธศาสนสังคหะ
พ.ศ. ๒๔๔๖ เป็นบรรณารักษ์หอพระสมุดวชิรญาณครั้งที่ ๓
พ.ศ. ๒๔๔๗ เป็นบรรณารักษ์หอพระสมุดวชิรญาณครั้งที่ ๔ [๑๕๒]

---

[๑๕๒] "สมุดพระประวัติทรงรับราชการซึ่งตรัสบอกข้อความให้กรอกลงไว้ด้วยพระองค์เอง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๖" ในหม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ดิศกุล พระประวัติสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ พ.ศ. ๒๔๐๕ – ๒๔๘๖ หน้า ๑๙ – ๓๓

หอพระสมุดฯ สำหรับพระนคร สมัยที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงดำรงตำแหน่งกรรมสัมปาทิก

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีพระบรมราโองการดำรัสสั่งให้ประกาศตั้งหอพระสมุดสำหรับพระนครแล้ว ก็ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานสัญญาบัตรพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการซึ่งทรงเลือกให้เป็นกรรมการสำหรับจัดการหอพระสมุดสำหรับพระนครชุดแรก เมื่อวันที่ ๑๓ ตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๔[๑๕๓] ในวันที่มีการบำเพ็ญพระราชกุศลคล้ายวันสวรรคตพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานตราตั้งสภานายกและกรรมการสภาหอพระสมุดฯ สำหรับพระนคร คือ

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร สภานายก
พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ กรรมการ
พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสมมตอมรพันธ์ กรรมการ
พระยาโบราณบุรานุรักษ์ กรรมการ

ต่อมาในวันที่ ๒๐ พฤศจิกายน ปีเดียวกันได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานตราตั้งให้พระยาประชากิจกรจักรเป็นกรรมการอีกผู้หนึ่ง [๑๕๔]

การดำเนินงาน

ในการที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประกาศตั้งหอพระสมุดสำหรับพระนครขึ้น เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๘ ได้ทรงวางแนวทางในการดำเนินงานของหอสมุดสำหรับพระนครไว้ดังต่อไปนี้

---

๑๕๓ "พระราชทานตราตั้งกรรมการหอพระสมุดวชิรญาณ", ในราชกิจจานุเบกษา ๒๒ (๒๒ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๔) หน้า ๖๓๙

๑๕๔ เรื่องเดียวกัน หน้า ๗๖๒

๑. ให้หอพระสมุดฯ สำหรับพระนครเป็นหอหลวงสำหรับแผ่นดิน

๒. ให้ยกการและหนังสือต่าง ๆ ณ หอพุทธสาสนสังคหะ นอกจากสิ่งของและคำภีร์พระไตรปิฎกสำหรับวัดเบญจมบพิตรนั้นมารวมเข้าในหอพระสมุดฯ

๓. ให้รวมคำภีร์พระไตรปิฎกและหนังสือต่าง ๆ ซึ่งอยู่ในหอพระมณเฑียรธรรมมาไว้ในหอพระสมุดฯ เว้นแต่คำภีร์พระไตรปิฎกฉบับทองใหญ่ ให้เก็บรักษาไว้ในหอพระสมุดมณเฑียรธรรมตามเดิม

๔. ให้จัดหนังสือในหอพระสมุดเป็น ๓ แผนกคือ

๑. แผนกหนังสือพระพุทธศาสนา

๒. แผนกหนังสือภาษาไทย

๓. แผนกหนังสือภาษาต่างประเทศ

เงินสำหรับใช้จ่ายในหอพระสมุดฯ ให้จ่ายจากเงินงบประมาณของแผ่นดินเป็นรายปี

๖. การบริหารงานในหอพระสมุดฯ ให้มีสภานายก ๑ กรรมสัมปาทิก ๔ รวม ๕ นาย ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เลือกและตั้งตามแต่จะทรงพระราชดำริเห็นผู้ใดสมควร

๗. พนักงานหอพระสมุดฯ นอกจากกรรมการ ๕ นายดังกล่าว ให้มีบรรณารักษ์ ผู้ช่วยบรรณารักษ์ ซึ่งเป็นตำแหน่งข้าราชการที่ทรงพระกรุณาโปรดฯ ตั้งและมีเสมียนพนักงานซึ่งกรรมการสภามีอำนาจตั้งตามสมควรแก่การ

๘. ให้กรรมการสภาหอพระสมุดฯ มีหน้าที่ดังต่อไปนี้

๑. คิดจัดและตรวจตราการงานในหอพระสมุดฯ ทุกอย่างให้เรียบร้อยและเป็นประโยชน์ดังพระราชประสงค์

๒. กำหนดรายการค่าใช้จ่ายและตรวจตราบัญชีใช้จ่ายในหอพระสมุดฯ

๓. ให้ทำรายงานประจำปีกราบบังคมทูลปีละครั้ง และรายงานการจรเป็นครั้งคราว

๔. ให้กรรมการสภามีอำนาจที่จะบังคับบัญชาพนักงานผู้ใหญ่ผู้น้อยในหอพระสมุดฯ และมีอำนาจที่จะตั้งกฎข้อบังคับสำหรับหอพระสมุดฯ เพื่อจัดการหอสมุดให้เป็นไปโดยเรียบร้อย

๑๐. ให้สภานายกเป็นหัวหน้าในกรรมการสภามีหน้าที่ที่จะตรวจตราว่ากล่าวการหอสมุดในตามของกรรมการสภา มีอำนาจที่จะเรียกประชุมกรรมการสภา และถ้าเวลาใดสภานายกไม่สามารถจะทำการตามหน้าที่ได้ ให้มีอำนาจที่จะจัดให้กรรมการคนหนึ่งคนใดทำการแทนสภานายกได้เป็นครั้งเป็นคราว ตามสมควรแก่การ ๑๕๕

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ตั้งแต่ยังทรงดำรงตำแหน่งมกุฎราชกุมาร ทรงเป็นสภานายกหอพระสมุดฯ สำหรับพระนครในกรรมการชุดแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๘ และทรงดำรงตำแหน่งสภานายกติดต่อกัน ๕ ปี ต่อมา พ.ศ. ๒๔๕๓ เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมพระสมมตอมรพันธ์เป็นนายกกรรมการ ทรงจัดการหอพระสมุดอยู่ ๕ ปี กรมพระสมมตอมรพันธ์สิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมพระดำรงราชานุภาพเป็นนายกกรรมการแทนต่อมา

ตลอดระยะเวลาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๔๘ ถึง พ.ศ. ๒๔๕๘ นี้ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ก็ทรงดำรงตำแหน่งกรรมการพระองค์หนึ่งในกรรมการสภาหอพระสมุดฯ ๕ ท่านดังกล่าวแล้ว

งานต่าง ๆ ที่กรรมการสภาหอพระสมุดฯ ได้จัดทำตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๔๘ ถึง พ.ศ. ๒๔๕๘ มีดังนี้

๑. การแบ่งส่วนงาน ได้จัดพนักงานเจ้าหน้าที่เป็น ๔ แผนกคือ

---

๑๕๕ เรื่องเดียวกัน หน้า ๖๑๙ – ๖๒๑

แผนกกลาง มีหน้าที่เกี่ยวกับงานธุรการ การเบิกจ่ายเงิน พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา เป็นหัวหน้าและเป็นเลขานุการของกรรมการ หลวงญาณวิจิตร เป็นสมุหบัญชี

แผนกบาลี มีหน้าที่เกี่ยวกับหนังสือคัมภีร์ พระไตรปิฎก มีการแปล การตรวจและเก็บรักษา พระยาพจนสุนทร เป็นหัวหน้า พระยาปริยัติธรรมธาดา เป็นพนักงานตรวจหนังสือเก่า

แผนกหนังสือไทย มีหน้าที่เกี่ยวกับหนังสือภาษาไทย หลวงธรรมาภิมณฑ์ เป็นหัวหน้าขุนบวรวรรณกิจ เป็นผู้ช่วย

แผนกต่างประเทศ มีหน้าที่สั่งซื้อจัดหาและตรวจเก็บหนังสือภาษาต่างประเทศ ดอกเตอร์ โอสการ์ แฟรงก์เฟอเทอ เป็นหัวหน้าและเป็นบรรณารักษ์ของหอพระสมุดฯ หลวงเจนจีนอักษรเป็นผู้ช่วย

นอกจากนี้ก็มีเสมียน พนักงานอีกตามสมควร

๒. การจัดหาหนังสือ หนังสือที่หอพระสมุดฯ ได้มามีอยู่ ๓ วิธีคือ

๑. มีผู้มอบให้ ผู้ที่ให้หนังสือแก่หอพระสมุดฯ นี้มีเป็นอันมาก นับตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ พระสงฆ์ ชาวต่างประเทศ และราษฎรทั่วไป เป็นเหตุให้หอพระสมุดฯ ได้หนังสือที่มีผู้ให้มากกว่าที่ต้องซื้อมาก[๑๕๖]

๒. ซื้อด้วยเงินของหอพระสมุดฯ โดยประกาศรับซื้อหนังสือเก่า กำหนดว่าต้องเป็นเรื่องดีฉบับดี และเรื่องแปลก มีผู้นำหนังสือเก่ามาขายให้หอพระสมุดฯ เป็นจำนวนมาก ส่วนใหญ่เป็นหนังสือสมุดไทย ฉบับตัวเขียน นอกจากนี้ก็ซื้อหนังสือภาษาต่างประเทศที่เกี่ยวกับเรื่องเมืองไทยและอภิธานภาษาต่าง ๆ

---

๑๕๖ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ตำนานหอพระสมุด หน้า ๓

หนังสือที่เกี่ยวกับเรื่องเมืองไทยที่เป็นภาษาต่างประเทศนั้นมีเป็นอันมาก กรรมการหอพระสมุดฯ ก็ได้สืบเสาะจัดหามาได้โดยวิธีต่าง ๆ คือ นอกจากจะจัดซื้อหนังสือที่พิมพ์เป็นเล่มแล้ว สำหรับหนังสือที่ยังไม่ได้จัดพิมพ์เป็นเล่มได้ให้กระทรวงการต่างประเทศติดต่อไปยังประเทศต่าง ๆ ในยุโรป ขออนุญาตคัดจดหมายเหตุที่เกี่ยวข้องกับเรื่องเมืองไทยในประเทศต่าง ๆ มาเก็บรวบรวมไว้ด้วย

๓. ได้มาโดยการแลกเปลี่ยน หอพระสมุดฯ สำหรับพระนคร ในสมัยนี้เป็นที่รู้จักดีในนา ๆ ประเทศ เมื่อมีแขกเมืองจากต่างประเทศมาเยือนเมืองไทยก็มักจะต้องแวะชมหอพระสมุดฯ สำหรับพระนครมิได้ขาด และหอพระสมุดฯ ก็ได้เข้าเป็นสมาชิกแลกเปลี่ยนหนังสือกับหอสมุดและสมาคมในนา ๆ ประเทศ ถึง ๒๙ แห่ง คือ

<u>อังกฤษ</u> ๑. สถาน รอยัล ยูนิโธรโปโลยิคัล ลอนดอน
๒. หอสมุดกระทรวงอินเดีย ลอนดอน
๓. สโมสร รอยัล อาเซียติค ลอนดอน
๔. หอสมุด บอดะเลียน มหาวิทยาลัยออกสฟอร์ด

<u>ฝรั่งเศส</u> ๕. สโมสร อาเซียติค ปารีส
๖. หอสมุด มิวเซียมกีเมต์ ปารีส
๗. โรงเรียนพิเศษสำหรับภาษาตวันออก ปารีส
๘. สมาคมโบราณคดี อินเดียตวันออก ปารีส

<u>เยอรมันนี</u>๙. มิวเซียมเอชโนโลยี เบอรลิน
๑๐. โรงเรียนภาษาตวันออก เบอรลิน
๑๑. เสมินารี ภาษาตวันออก เบอรลิน

<u>ออสเตรีย</u>๑๒. สโมสรอัสโตโปส เวียนนา

<u>ฮอแลนด์</u> ๑๓. สถาน รอยัล อินสติตยูต เฮค

<u>อิตะลี</u> ๑๔. โรงเรียนออเรียนตัลในมหาวิทยาลัย โรม

<u>อเมริกา</u> ๑๕. สโมสรอเมริกัน ออเรียนตัล นิวฮาเวน
๑๖. สถาน สมิทโสเนียน วอชิงตัน
๑๗. หอสมุด สถิติพยากรณ์ มอนเตวิโด

อินเดีย ๑๘. สาขาสโมสร รอยัล อาเซียติค ภาคเบงกอล กาลกัตตา

๑๙. กรมโบราณคดี สิมลา

๒๐. อาศรม ปานีณี ภูวเนศวรี อาละหะบัด

๒๑. สาขาสโมสร รอยัล อาซียติค ภาคบอมเบ บอมเบ

ลังกา ๒๒. สาขาสโมสร รอยัล อาซียติค ภาคลังกา โคลัมโบ

สิงคโปร์ ๒๓. สาขาสโมสร รอยัล อาเซียติค สิงคโปร์

อินโดจีนฝรั่งเศส

๒๔. สโมสรเรียนการอินโดจีน ไซ่ง่อน

๒๕. สมาคม อิกสเตรมออเรียนต์ ฮานอย

อินโดนีเซีย

๒๖. สโมสร บะเตเวียน บะเตเวีย

ฟิลิปปินส์ ๒๗. กรมตรวจ อะเวโอโลยี่ มะนิลา

จีน ๒๘. สาขาสโมสร รอยัล อาเซียติค เซี่ยงไฮ้

ญี่ปุ่น ๒๙. สโมสร เยอรมัน สำหรับความรู้ทางตะวันออก โตเกียว

จากรายละเอียดสถาบันการแลกเปลี่ยนหนังสือในนา ๆ ประเทศ ทั้ง ๒๙ แห่ง กับหอพระสมุดฯ นี้ แสดงให้เห็นว่าหอพระสมุดฯ มีกิจการกว้างขวางเพียงใด

๓. การจัดหมู่หนังสือ ดังที่ได้กล่าวแล้วข้างต้นว่า หอพระสมุดฯ ได้จัดแบ่งหนังสือออกเป็น ๓ แหนก คือ หนังสือพระศาสนา หนังสือภาษาไทย และหนังสือภาษาต่างประเทศ ในแต่ละแผนกนี้ได้แยกเป็นหมวดหมู่ย่อย ๆ อีก ดังนี้

๓.๑ หนังสือพระศาสนา แบ่งเป็น ๕ หมวด คือ พระวินัย พระสูตร พระปรมัตถ์ สัททาวิเสส และตำนาน ในแต่ละหมวดนี้ก็ได้แยกประเภทตามภาษาอีกคือ ภาษามคธ ภาษาไทย อักษรลาว อักษรพม่า ฯลฯ

๓.๒ <u>หนังสือภาษาไทย</u> แบ่งเป็น ๓ หมวด คือ โบราณคดี วรรณคดี และตำรา ในแต่ละหมวดทั้ง ๓ นี้ ก็แบ่งเป็นหมู่ย่อย ๆ อีกคือ

หมวดโบราณคดี แบ่งเป็นหมู่ดังนี้

- พงศาวดาร
- ตำนาน
- ประวัติ
- จดหมายเหตุ

หมวดวรรณคดี แบ่งเป็นหมู่ ดังนี้

- กลอนเทศน์
- บทละคร
- กลอนสวด
- กลอนร้อง
- ฉันท์
- โคลง ลิลิต

หมวดตำรา แบ่งเป็นหมู่ดังนี้

- ภูมิสาสตร
- ยุทธสาสตร
- สัตวสาสตร
- เวชสาสตร
- อาถรรภสาสตร
- ศิลปสาสตร
- นาฏสาสตร
- ธาตุสาสตร
- ตำราพระราชพิธี
- ตำราเบ็ดเตล็ด
- โหราสาสตร

– ดาราสาตร
– เลขวิธี
– ธรรมสาตร
– อักขรสาตร

๓.๓ <u>หนังสือภาษาต่างประเทศ</u> แบ่งเป็น ๒ หมวด คือ หนังสือภาษาตวันตก (ภาษาฝรั่ง) และหนังสือภาษาตวันออก (ภาษาจีน ญี่ปุ่น มลายู สิงหฬ พม่า รามัญ)

๔. <u>การทำบาญชีหนังสือ</u> การทำบาญชีหนังสือของหอพระสมุดฯ นี้ ก็คือการลงทะเบียนหนังสือและการทำบัตรรายการหนังสือนั่นเอง งานนี้นับว่าเป็นงานที่ยากยิ่งกว่างานอื่น ๆ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงกล่าวว่า "การทำบาญชีหนังสือ นับว่าเป็นการลำบากยากยิ่งกว่าการอื่น ๆ ลำบากตั้งต้นแต่บาญชีหนังสือที่รวมมาจากหอสมุดเดิม ทั้งหอพระมณเฑียรธรรม หอวชิรญาณ และหอพุทธสาสนสังคหะ ไม่มีแห่งใดซึ่งบาญชีถูกต้องแน่นอน"[๑๕๗]

วิธีทำก็คือจัดหนังสือที่มีอยู่ทั้งหมดแยกเป็นหมวดหมู่ดังกล่าวข้างต้น แล้วจดลงเป็นทะเบียนแต่ละหมวดหมู่ไปทีละเล่ม ต่อมาเมื่อมีหนังสือใหม่เพิ่มเติมมาซึ่งเป็นชื่องเรื่องเดียวกันไม่มีที่จะเขียนต่อต้องใช้เติมและเพลาะกระดาษ จึงต้องเปลี่ยนวิธีใหม่ คือ เมื่อได้หนังสือใหม่มาก็ลงบัญชีรวมทั้งหมดครั้งหนึ่งก่อน แล้วจึงแยกหมวดหมู่ ส่งหนังสือแต่ละหมวดหมู่ไปยังเจ้าหน้าที่ประจำหมวดหมู่นั้น ๆ เพื่อลงรายการต่าง ๆ ของหนังสือลงบนกระดาษแข็งแบบบัตรรายการซึ่งมีขนาด ๖ + ๔ นิ้ว มีตารางให้ลงรายการต่าง ๆ โดยใช้เขียนด้วยลายมือ ดังนี้

---

๑๕๗ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ <u>ตำนานหอพระสมุด</u> หน้า ๙๕

(...4.G.67.....) Book Case.....Range.....

No.	Author	Title	Published	Size	Remarks
	Bloomfield Maurice	A Vedic concordance	Cambridge, Haward University 1906	4	

บัตรต่าง ๆ เหล่านี้เรียงตามลำดับตัวอักษรชื่อผู้แต่ง บรรจุอยู่ในกลองไม้ทำเป็นลิ้นชักพอบรรจุบัตรได้

๔. การตรวจสอบและชำระต้นฉบับ นอกจากหอพระสมุดฯ จะมีหน้าที่จัดหาหนังสือที่ได้มานั้นมาตรวจสอบให้เป็นฉบับที่ถูกต้องอย่างดีที่สุด ที่จะเป็นได้ดังนี้ จึงเกิดการชำระหนังสือเป็นหน้าที่เพิ่มขึ้นใน หอพระสมุดฯ อีกอย่างหนึ่ง การชำระหนังสือนั้นจัดเป็น ๒ อย่าง คือ

๑. ชำระเนื้อเรื่องส่วนมากเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับโบราณคดี เมื่อจะพิมพ์หนังสือเรื่องใด ก็ตรวจสอบหนังสืออื่น ๆ ที่มีเรื่องราวกล่าวถึงเรื่องที่พิมพ์ เก็บความมาเพิ่มเติมเป็นคำอธิบายประกอบเนื้อเรื่องของหนังสือที่จะพิมพ์นั้น ให้ผู้อ่านเข้าใจเนื้อเรื่องได้ดีขึ้น เช่น ชำระหนังสือจดหมายเหตุวงอุดมสมบัติ ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒

๒. ชำระถอยคำ คือ หนังสือเก่าที่ถอยคำผิดพลาดคลาดเคลื่อน เพราะคัดลอกต้นฉบับกันมาหลาย ๆ ต่อ หรือมีผู้นำไปแก้ไขให้ผิดไปจากของเดิม เช่น บทละครต่าง ๆ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ ซึ่งมีผู้นำไปจัดพิมพ์จำหน่ายโดยใช้ต้นฉบับที่มีอยู่ไม่ได้ชำระต้นฉบับใหม่ จึงมีการผิดพลาดอยู่เสมอ เมื่อหอพระสมุดฯ จะจัดพิมพ์ต้องนำมาชำระและสอบกับต้นฉบับหลาย ๆ เล่ม ให้ถอยคำถูกต้อง แล้วจึงจัดพิมพ์เป็นฉบับมาตรฐานโดยให้ชื่อว่า ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณฯ ต่อท้ายชื่อเรื่องนั้น ๆ

๖. <u>การพิมพ์หนังสือ</u> ความมุ่งหมายของหอพระสมุดฯ นั้น มิใช่เพียงรวบรวมหนังสือเก็บไว้เป็นสมบัติของบ้านเมืองอย่างเดียว แต่มีความมุ่งหมายที่จะเผยแพร่ความรู้และวิชาต่าง ๆ ให้แพร่หลายเป็นประโยชน์ถึงมหาชน ๆ เหมือนกับแจกจ่ายสมบัตินั้นไปให้ถึงมหาชนอีกชั้น ๑" [๑๕๘] การพิมพ์หนังสือนี้ กรรมการหอพระสมุดฯ ได้กำหนดหลักเกณฑ์ไว้ดังนี้

๖.๑ เลือกแต่เรื่องหนังสือซึ่งเป็นแก่นสารในทางวิชาความรู้

๖.๒ เลือกฉบับหนังสือที่ตรวจสอบต้นฉบับจนเห็นว่าถูกต้องแล้ว จึงจัดพิมพ์ ถ้ามีพลาดเคลื่อนก็อธิบายบอกไว้มิให้ผู้อ่านหลง

๖.๓ พนักงานหอพระสมุดฯ ตรวจโปรูฟ (ปรู๊ฟ) อย่างน้อย ๓ ครั้ง จึงจะอนุญาตให้พิมพ์ได้

เมื่อเลือกได้เรื่องที่ต้องการพิมพ์แล้วก็ยังได้กำหนดวิธีพิมพ์ไว้อีกคือ

๖.๔ พิมพ์เป็นของหอพระสมุดฯ ได้แก่เรื่องที่หอพระสมุดฯ เห็นว่าควรจะต้องพิมพ์ แต่ไม่มีผู้อื่นรับพิมพ์หอพระสมุดฯ จึงต้องพิมพ์จำหน่ายเอง เช่นหนังสือจดหมายเหตุโบราณเกี่ยวกับพงศาวดารไทย ซึ่งคัดมาจากต่างประเทศ ต้องจัดพิมพ์เพื่อรักษาต้นฉบับไว้มิให้สูญ

๖.๕ อนุญาตให้พิมพ์ในงานกุศล วิธีนี้ได้ดำเนินการตามที่หอพุทธสาสนสังคหะเคยจัดพิมพ์มาแล้วเพราะเป็นประโยชน์ดีกว่าพิมพ์เอง มีผู้ศรัทธารับพิมพ์กันมากทำให้ได้หนังสือเรื่องดี ๆ พิมพ์แพร่หลาย มีทั้งที่พิมพ์ในงานกุศลเนื่องในการศพ และเนื่องในการมงคล

๖.๖ อนุญาตให้พิมพ์จำหน่าย หนังสือที่อนุญาตให้พิมพ์จำหน่ายนี้มักเป็นเรื่องที่ไม่มีโอกาสพิมพ์ในการกุศล แต่เป็นหนังสือที่คาดว่าจะขายดี และหอพระสมุดฯ ก็ไม่มีทุนพอที่จะพิมพ์เองได้ จึงอนุญาตให้เจ้าของโรงพิมพ์พิมพ์ขาย โดยมีข้อตกลงดังนี้

---

๑๕๘ <u>เรื่องเดียวกัน</u> หน้า ๑๑๐

ข้อ ๑ ชายเพียงราคาที่กรรมการหอพระสมุดฯ เห็นชอบด้วย

ข้อ ๒ อนุญาตให้พิมพ์ครั้งเดียว ถ้าจะพิมพ์ต่อไปต้องมาขออนุญาตใหม่

ข้อ ๓ ผู้จัดพิมพ์จะต้องให้หนังสือนั้นเป็น "ภาคหอพระสมุด" ร้อยละยี่สิบ ในจำนวนหนังสือที่พิมพ์

หนังสือที่อนุญาตให้พิมพ์ขายนี้ เจ้าหน้าที่หอพระสมุดฯ จะตรวจสอบต้นฉบับจนเห็นว่าถูกต้องดีที่สุดแล้วจึงให้พิมพ์ หนังสือเหล่านี้เรียกว่า "ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ"

ในระยะเวลาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๔๘ ถึง พ.ศ. ๒๔๕๘ หอพระสมุดฯ ได้ดำเนินการจัดพิมพ์หนังสือโดยวิธีดังกล่าว เป็นจำนวนถึง ๑๐๐ เรื่อง รวม ๑๐๗๘๐๐ เล่ม หนังสือเหล่านี้นอกจากจะเก็บไว้ในหอพระสมุดฯ เพื่อเป็นการรักษาต้นฉบับหนังสืออันสำคัญของชาติไว้แล้ว ยังได้จัดส่งไปแลกเปลี่ยนกับสถาบันในนานาประเทศ ส่วนที่เหลือก็ได้จำหน่ายในราคาพอสมควร เพื่อเป็นการเผยแพร่หนังสือที่ดีไปถึงมหาชนด้วย

นับว่าหอพระสมุดฯ ได้ทำประโยชน์อันยิ่งใหญ่แก่ชาติบ้านเมืองในด้านการส่งเสริมการอ่านหนังสือเป็นอย่างดีที่เดียว

๗. <u>การบริการผู้อ่าน</u> หอพระสมุดฯ สำหรับพระนคร ยังคงมีสถานที่ตั้งอยู่ตรงตึกหน้าประตูพิมานไชยศรีอยู่เช่นเดิม และได้เปิดให้ประชาชนทั่วไปเข้าอ่านหนังสือและขอตรวจสอบหนังสือต่าง ๆ ในหอพระสมุดฯ ได้ ห้องอ่านหนังสือได้จัดไว้เป็น ๓ ส่วน คือ หนังสือพระพุทธศาสนาเก็บไว้ทางห้องด้านตวันออก หนังสือภาษาต่างประเทศเก็บไว้ทางห้องกลาง และหนังสือภาษาไทยเก็บไว้ทางห้องด้านตวันตก

นอกจากจะมีหนังสือที่เป็นเล่มแล้วยังมีหนังสือพิมพ์ข่าวต่างประเทศ และหนังสือพิมพ์ข่าวภายในประเทศไว้บริการผู้อ่านด้วย

๘. <u>งานพิเศษ</u> นอกจากหอพระสมุดฯ จะเป็นสถานที่เก็บรักษาหนังสือและเผยแพร่วิชาความรู้เกี่ยวกับหนังสือดังกล่าวแล้ว หอพระสมุดฯ ยังได้ทำหน้าที่อื่น ๆ อีกคือ

๘.๑ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ซ่อมแซมตกแต่งหอพระสมุดฯ เพื่อต้อนรับเจ้านายและคุณนางต่างประเทศที่เข้ามาช่วยงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมโภช เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔ ตั้งแต่นั้นมาชาวต่างประเทศที่มาเที่ยวเมืองไทย ก็มาขอดูหอพระสมุดเสมอ จนเป็นที่เข้าใจว่าหอพระสมุดฯสำหรับพระนครเป็นสถานที่อันสมควรที่แขกเมืองจะมาดูแห่งหนึ่งเมื่อมาเยี่ยมประเทศไทย

๘.๒ เมื่อวันที่ ๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๐ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโบราณคดีสโมสรขึ้น สำหรับตรวจตราสอบค้นเรื่องโบราณซึ่งเกี่ยวกับพงษาวดารไทย[๑๕๙] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงดำรงตำแหน่งสภานายก พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงดำรงตำแหน่งอุปนายก พระยาโบราณราชธานินทร์ เป็นเลขานุการ และพระบรมวงศานุสงศ์ และข้าราชการซึ่งศึกษาโบราณคดีเป็นสมาชิกเป็นจำนวนมาก ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระราชลัญจกรมังกรคาบแก้วสำหรับเป็นเครื่องหมายของโบราณคดีสโมสร และโปรดให้หอพระสมุดฯ สำหรับพระนครเป็นที่ทำการต่าง ๆ ของสโมสร เช่น พิมพ์หนังสือของโบราณคดีสโมสรเป็นต้น

๘.๓ เมื่อวันที่ ๒๓ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๕๗ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ตราพระราชบัญญัติวรรณคดีสโมสรเพื่อจะอุดหนุนวิชาแต่งหนังสือไทยให้เป็นคู่กับโบราณคดีสโมสร พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำรงตำแหน่งสภานายก หอพระสมุดสำหรับพระนครเป็นอุปนายก และกรรมสัมปาทิกหอพระสมุด ฯ เป็นกรรมการของวรรณคดีสโมสรโดยตำแหน่ง และทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานพระราชลัญจกรรูปพระคเณศวร์ สำหรับใช้เป็นเครื่องหมายของวรรณคดีสโมสร และโปรดให้หอพระสมุด ฯ เป็นที่ประชุมคณะกรรมการวรรณคดีสโมสรด้วย

---

๑๕๙ <u>ราชกิจจานุเบกษา</u> ๒๔ (๘ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๖) หน้า ๘๒๖

<u>หอพระสมุด ฯ สำหรับพระนคร สมัยที่สมเด็จ ฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงดำรงตำแหน่งสภานายก พ. ศ. ๒๔๕๘ ถึง พ.ศ. ๒๔๖๙</u>

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ดำรงตำแหน่งสภานายกหอพระสมุด ฯ ต่อจาก กรมพระสมมตอมรพันธ์ ซึ่งสิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘ กรรมการชุดที่ ๓ นี้คือ

กรมพระดำรงราชานุภาพ	นายก
พระยาโบราณราชธานินทร์	กรรมการ
หม่อมเจ้าปิยภักดีนารถ	"
กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์	"
พระยาธรรมศักดิ์มนตรี	"
พระยาศรีภูริปรีชา	"

งานต่าง ๆ ของหอพระสมุด ฯ ได้ดำเนินรอยตามระเบียบ ซึ่งกรรมการครั้งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จดำรงตำแหน่งสภานายกได้ทรงกำหนดไว้ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๘ แต่เนื่องจากงานได้ขยายขึ้นมาก สมเด็จ ฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ในฐานะสภานายกจึงได้ทรงจัดการงานต่าง ๆ เพิ่มขึ้นนับตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๘ อีก คือ

<u>การย้ายหอพระสมุด ฯ</u>

เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จเฉลิมถวัลยราชสมบัติบรมราชาภิเษกแล้ว ทรงพระราชปรารภถึงการงาน ซึ่งยังค้างมาแต่รัชกาลก่อน มีพระราชประสงค์จะทรงสถาปนาการทั้งปวงให้เสร็จสมดังพระราชประสงค์ของสมเด็จพระบรมชนกนารถ ฯ ทรงพระราชดำริว่า ตึกใหญ่ริมถนนหน้าพระธาตุ ซึ่งเรียกกันว่า " ตึกถาวรวัตถุ " นั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้สร้างขึ้น แต่การค้างมาช้านาน ถ้าสร้างขึ้นให้สำเร็จจะเป็นสง่าพระนคร เป็นที่เฉลิมพระเกียรติยศ และสมควรเป็นที่ทำราชการสำคัญได้แห่งหนึ่ง ทรงระลึกถึงหอพระสมุดสำหรับพระนคร ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรง

อุตสาหะจัดการมาตั้งแต่แรกตั้ง จึงทรงพระราชดำริห์ว่า หอพระสมุดสำหรับพระนคร เป็นสิ่งสำคัญสมควรแก่สถานที่เช่นนี้ด้วยประการทั้งปวง จึงทรงพระกรุณาโปรดให้ก่อสร้างตึกถาวรวัตถุนั้น ต่อมาจนเสร็จ และโปรดให้ตกแต่งเพิ่มเติมตามสมควร พระราชทานให้เป็นที่ตั้งหอพระสมุดสำหรับพระนครต่อไป

สมเด็จ ฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ในฐานะสภานายกกรรมการหอพระสมุด ฯ จึงได้รับสนองพระบรมราชโองการจัดการย้ายหอพระสมุด ฯ จากตึกใหญ่หน้าประตูพิมานไชยศรี ในพระบรมมหาราชวังมาอยู่ที่ "ตึกถาวรวัตถุ" ซึ่งอยู่ริมถนนหน้าพระธาตุ

เมื่อได้จัดการย้ายจากที่เก่ามาจัดที่ใหม่เรียบร้อยแล้ว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าเสด็จมาในพิธีเปิดหอพระสมุด ฯ ใหม่ เมื่อวันที่ ๖ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๙ เนื่องในงานพระราชพิธีเฉลิมพระชนม์พรรษาครบ ๓ รอบ

การเขียนรายงานประจำปี

ตามประกาศจัดการหอพระสมุดวชิรญาณให้เป็นหอสมุดสำหรับพระนคร เมื่อ ร.ศ. ๑๒๔ ข้อ ๘ (๓) ได้ระบุไว้ว่าให้กรรมการสภาหอพระสมุด ฯ มีหน้าที่ทำรายงานประจำปี กราบบังคมทูลปีละครั้ง[๑๖๐] แต่เนื่องด้วยหอพระสมุด ฯ เจริญขึ้นอย่างรวดเร็ว "เพียงแต่จะรวบรวมหนังสือทำบัญชีให้รู้เรื่องรู้ประเภทก็เป็นการยาก ด้วยเป็นการเกินกว่าความสามารถของพนักงานที่มีอยู่ ถ้าจะทำรายงานประจำปีให้ได้รายงานนั้นก็ไม่มีประโยชน์อันใด เพราะรู้ความจริงไม่ได้ตลอด จึงมิได้ทำเป็นรายงานมาแต่ก่อน"[๑๖๑]

---

๑๖๐ ราชกิจจานุเบกษา ๒๒ (๑๕ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๔) หน้า ๖๒๐

๑๖๑ สมเด็จ ฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ตำนานหอพระสมุด หน้า ๖๗ – ๖๘

เมื่อสมเด็จ ฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงดำรงตำแหน่งสภานายกหอพระสมุด ฯ ได้จัดการย้ายหอพระสมุด ฯ จากในพระบรมมหาราชวังมาอยู่ที่ตึกใหม่ริมถนนหน้าพระธาตุแล้ว จึงได้ทรงพระวิริยะอุตสาหะเรียบเรียงรายงานของหอพระสมุดฯ ฉบับแรกขึ้น โดยได้รับความร่วมมือจากกรรมการและเจ้าพนักงานหอพระสมุด ฯ ช่วยกันจัดทำบัญชีหนังสือต่าง ๆ รายรับรายจ่ายของหอพระสมุด ฯ และงานต่าง ๆ เพื่อเขียนเป็นรายงาน

รายงานเล่มนี้ชื่อว่า ตำนานหอพระสมุด หอพระมณเฑียรธรรม หอวชิรญาณ หอพุทธสาสนสังคหะ และหอสมุดสำหรับพระนคร นับเป็นหนังสือที่มีค่าอย่างยิ่งเกี่ยวกับประวัติห้องสมุดของไทย ได้จัดพิมพ์ขึ้นเป็นครั้งแรก เพื่อทูลเกล้า ฯ ถวายแด่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อเสด็จเปิดหอพระสมุดสำหรับพระนคร เมื่อวันเสาร์ที่ ๖ มกราคม ๒๔๕๘

ต่อมาก็ได้เขียนรายงานเกี่ยวกับหอพระสมุดฉบับที่ ๑ ลงพิมพ์ในรายงานของกระทรวงธรรมการ ฉบับที่ ๑๐ พ.ศ. ๒๔๖๐[๑๖๐]

พ.ศ. ๒๔๖๗ ก็ได้เขียนรายงานฉบับที่ ๒ ลงพิมพ์ในรายงานประจำปีของกระทรวงศึกษาธิการ[๑๖๑]

การจัดแผนกจดหมายเหตุ

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๙ กรรมการหอพระสมุด ฯ ได้ปรารภกันว่า การเก็บรักษาหนังสือจดหมายเหตุ เป็นเรื่องสำคัญสำหรับราชการบ้านเมือง จึงได้จัดตั้งแผนกหนังสือจดหมายเหตุขึ้นอีกแผนกหนึ่ง มีวิธีจัดดังนี้

๑. จดหมายเหตุในอดีต นับตั้งแต่อดีตจนถึงวันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๙ ได้แก่หนังสือต่าง ๆ ที่หอพระสมุด ฯ

---

[๑๖๐] รายงานหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร พ.ศ. ๒๔๖๑ – ๒๔๖๗ (พระนคร โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร ม.ป.ป.) หน้า

[๑๖๑] เรื่องเดียวกัน

มีอยู่เดิม หนังสือสำเนาห้องตรา และใบบอกราชการหัวเมือง ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๔ เป็นต้นมา ทางกระทรวงมหาดไทยไม่มีที่พอจะเก็บจึงส่งมาให้หอพระสมุด ฯ เก็บรักษาไว้ เจ้าหน้าที่ได้จัดแยกเป็นตู้ ๆ ของแต่ละรัชกาล ในแต่ละตู้ก็แยกตามหัวข้อเรื่องอีกชั้นหนึ่ง นอกจากจดหมายเหตุที่กระทรวงมหาดไทยส่งมาให้เก็บรักษาแล้ว กรรมการหอพระสมุด ฯ ยังได้แจ้งไปยังกระทรวงอื่น ๆ ขอให้ส่งหนังสือราชการเก่าในกระทรวงนั้น ๆ ตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ เป็นต้นมา ส่งมาเก็บรักษาไว้ในแผนกจดหมายเหตุของหอพระสมุด ฯ สำหรับพระนคร

๒. <u>จดหมายเหตุปัจจุบัน</u> ได้แก่หนังสือและเอกสาร นับแต่ตั้งแต่วันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๙๘ เป็นต้นมา กรรมการหอพระสมุด ฯ ได้แจ้งไปยังกระทรวงต่าง ๆ ขอให้ส่งบรรดาคำสั่ง ข้อบังคับ และรายงานต่าง ๆ ของกระทรวงนั้น ๆ ซึ่งตีพิมพโฆษณาขึ้น ส่งมาเก็บรักษาไว้ในหอพระสมุดสำหรับพระนครอย่างละ ๓ ฉบับ โดยหอพระสมุดได้เก็บใส่ตู้ปิดรักษาไว้ ๒ ฉบับ อีกฉบับหนึ่งเก็บไว้ในตู้เปิด สำหรับสอบสวนเมื่อต้องการ

นอกจากนี้ หอพระสมุด ฯ ยังได้ซื้อหนังสือพิมพ์ข่าวรายวันในกรุงเทพ ฯ ทุกฉบับมาเก็บรักษาไว้ในแผนกนี้เช่นเดียวกัน

แผนกจดหมายเหตุนี้ ได้ขยายงานเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ปัจจุบันนี้มีฐานะเป็นกองหนึ่งในกรมศิลปากร คือกองจดหมายเหตุแห่งชาติ มีสถานที่ทำงานอยู่ที่ปีกขวาตึกหอสมุดแห่งชาติเก่า ริมถนนหน้าพระธาตุ ต่อไปจะได้สร้างสถานที่ทำงานใหม่อยู่ทางด้านหลังของตึกหอสมุดแห่งชาติหลังใหม่ ท่าวาสุกรี

นับได้ว่าแผนกจดหมายเหตุ ที่สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงจัดตั้งขึ้นนี้ มีความสำคัญเป็นประโยชน์ต่อชาติบ้านเมืองอย่างยิ่ง และนับเป็นงานสำคัญของหอพระสมุด ฯ สำหรับพระนครมาแต่ครั้งเดิมประการหนึ่ง

<u>การจัดแผนกรูป</u>

หอพระสมุด ฯ ได้รวบรวมรูปต่าง ๆ เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๖ เป็นต้นมา โดยครั้งแรกรวบรวมแต่รูปสมาชิกหอพระสมุดวชิรญาณ กับมีการคัดลอกตำราเก่า ๆ

เช่นตำราการะบวนริ้ว และตำราพิชัยสงครามเป็นต้น ได้จ้างช่างเขียนสำหรับคัดลอกตำราที่หอสมุด ฯ ยืมมาจากที่อื่น ถ่ายตำราเก่าที่ชำรุดบ้าง ยังมิได้จัดตั้งเป็นแผนก

เมื่อได้รวบรวมสะสมรูปมากขึ้น มีประชาชนมาขอสอบสวนและคัดลอกเสมอ กรรมการหอพระสมุด ฯ จึงเห็นเป็นการสมควรที่จะต้องพยายามรวบรวมเรื่องต่าง ๆ ทั้งเก่าและใหม่ให้มากที่สุด เพราะมีความเห็นว่ารูปถ่ายนั้นที่จริงก็เหมือนกับเป็นจดหมายอย่างหนึ่ง

การจัดรวบรวมรูปนั้น ได้แยกเป็นประเภทต่าง ๆ ดังนี้

๑. รูปเขียนตำราของเก่า เช่นตำราพิชัยสงครามเป็นต้น

๒. รูปคน โดยมากคัดเลือกแต่ผู้มีบันดาศักดิ์สูง และผู้มีชื่อเสียงเป็นคนสำคัญ

๓. รูปสถานที่ต่าง ๆ ทั้งที่มีอยู่ และรื้อถอนเปลี่ยนแปลงไปแล้ว

๔. รูปเหตุการณ์ ไม่จำกัดว่ารูปอะไร แล้วแต่มีเหตุเกิดขึ้น เช่น งานพระเมรุ หรือน้ำท่วมกรุงเทพ ฯ เป็นต้น

๕. รูปแผนที่ เฉพาะแผนที่ภูมิประเทศ

๖. รูปวัตถุ เช่นพระเจดีย์ เทวรูป เป็นต้น

๗. แบบอย่างฝีมือช่าง เช่นเก็บผ้าห่อหนังสือของเก่ามาทำหีบกระจกใส่ลับและตั้งไว้ให้คนดู ทำให้เห็นแบบอย่างผ้าลายไทยอย่างโบราณ หลายชนิด บางครั้งก็ส่งช่างเขียนไปคัดลอกแบบอย่างฝีมือช่างตามสถานที่ต่าง ๆ มาเก็บไว้

ในการรวบรวมรูปต่าง ๆ ดังกล่าวมานี้ สมเด็จ ฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเป็นผู้ริเริ่มโดยประทานกระจกรูปต่าง ๆ ที่ได้ทรงถ่ายในเวลาเสด็จตรวจราชการมณฑลต่าง ๆ ในพระราชอาณาเขต เมื่อครั้งพระองค์ท่านทรงบัญชาการกระทรวงมหาดไทย ๒๖๔๗ แผ่น ให้เป็นสมบัติของหอพระสมุด ฯ นอกจากนี้ยังมีผู้ศรัทธาอื่น ๆ ส่งรูปมาให้หอพระสมุด ฯ บ้าง หอพระสมุดซื้อเองบ้าง หน่วยราชการต่าง ๆ ส่งมาให้บ้าง หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ดิศกุล ทรงเล่าถึงเรื่องรูปไว้ว่า

หอรูปได้ทรงจัดไว้เป็นแผนก ๆ คือรูปคน รูปสถานที่ รูปเหตุการณ์ และให้ไปขอร้านถ่ายรูปมาอย่างละ ๒ แผ่น ส่วนทางกระจกถ่ายรูปของหลวงในรัชกาลที่ ๕ และ ๖ รวมทั้งของพระองค์ท่านเองก็เอกไปรวมไว้ในแผนกห้องรูปนี้ทั้งหมด ครั้นยุบร้านถ่ายรูปหลวงฉายาลักษณ์ ท่านก็ให้ไปขอรับกระจกทั้งหมดมาไว้แห่งเดียวกัน ในเวลานี้ก็ยังอยู่ในพิพิภัณฑ์ และได้พิมพ์จำหน่ายไปเรื่อย ๆ ท่านได้ตรัสกับข้าพเจ้าว่า – " นี่พ่อตั้งหอรูปไว้ให้นะ แต่อายุพ่อไม่สำเร็จ ต้องช่วยกันทำต่อไป[๑๖๒]

เมื่อได้รวบรวมรูปต่าง ๆ ดังกล่าวมาแล้ว ไม่ช้าก็มีรูปต่าง ๆ มากมายจนต้องตั้งแผนกการรูปขึ้นอีกแผนกหนึ่ง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๑[๑๖๓]

ใน พ.ศ. ๒๔๖๐ ได้สำรวจบัญชีรูปต่าง ๆ มีรายการดังนี้

รูปคน ๒๑๐๒ รูป
รูปวัตถุรวมทั้งตัวอย่างผ้าลายไทย ๙๖๔๐ รูป
รูปแผนที่รวมทั้งสถานที่ ๓๗๔๒ รูป
รูปเหตุการณ์ ๒๘๒๕ รูป
รูปต่างประเทศ ๓๐๙๑ รูป
กระจกรูป ๒๙๙๘ แผ่น
รวมทั้งสิ้น ๒๔๓๙๘ รูป

ปัจจุบันนี้ รูปต่าง ๆ เก็บรักษาไว้ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ นับได้ว่าเป็นงานสำคัญที่สมเด็จ ฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เมื่อครั้งทรงบัญชาการหอพระสมุดสำหรับพระนคร ได้ทรงจัดตั้งไว้อีกประการหนึ่ง

---

๑๖๒ หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ดิศกุล พระประวัติลูกเล่า (พระนคร โรงพิมพ์ชระจันทร์, ๒๕๐๕) หน้า ๔๓

๑๖๓ รายงานหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร พ.ศ. ๒๔๖๑ – ๒๔๖๗ หน้า ๑๒

การรวบรวมศิลาจารึก

การรวบรวมศิลาจารึกนี้ ได้เริ่มรวบรวมมาตั้งแต่เมื่อครั้งหอพระสมุด ฯ อยู่ที่ตึกใหญ่หน้าประตูพิมานไชยศรี ในพระบรมมหาราชวัง แต่เนื่องจากสถานที่ยังคับแคบ ไม่มีที่เก็บรักษา จึงยังมิได้คิดจัดการอย่างจริงจัง

เมื่อย้ายสถานที่หอพระสมุด ฯ มาอยู่ที่ตึกถาวรวัตถุ มีสถานที่เพียงพอ จึงคิดรวบรวมศิลาจารึกต่อมาอีก ได้ศิลารึกเป็นจำนวนมาก สำหรับศิลาจารึกในมณฑลกรุงเทพ ฯ ได้ยกมาเก็บรักษาไว้ในหอพระสมุด ฯ ทั้งหมด ส่วนทางมณฑลอื่น ๆ ได้ขอให้อุปราชและเทศาภิบาลช่วยดูแลรักษาและคัดลอกสำเนาจารึกส่งมาเก็บรักษายังหอพระสมุด ฯ

ศิลาจารึกนี้ กรรมการหอพระสมุด ฯ ได้มอบให้ศาสตราจารย์ ยอช เซเดส์ เป็นผู้จัดการสอบสวนคัดและแปลไว้ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๗ ได้สำเนาจารึกจำนวน ๑๘๐ แผ่น[๑๖๔] ศาสตราจารย์ ยอช เซเดส์ ได้แปล และพระยาราชนกูล ได้รับพิมพ์เป็นเล่ม ๑ ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๗ เป็นศิลาจารึกครั้งสุโขทัย ๑๕ ฉบับ พิมพ์พร้อมทั้งตัวศิลาจารึก และคำอธิบายภาษาไทย ภาษาฝรั่งเศส[๑๖๕] หนังสือเล่มนี้นับเป็นหนังสือที่มีค่า และหายากยิ่งในปัจจุบัน

เพื่อที่จะแสดงให้เห็นถึงความอุตสาหะวิริยะของสมเด็จ ฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ในการแสวงหารวบรวมศิลาจารึกมาไว้ในหอพระสมุด ฯ ได้โดยวิธีใด จะได้นำพระอธิบายของหม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ดิศกุล ที่เล่าถึงการค้นหาศิลาจารึก ตอนหนึ่ง ว่า

---

๑๖๔ เรื่องเดียวกัน

๑๖๕ ประชุมศิลาจารึกสยาม ภาคที่ ๑ จารึกกรุงสุโขทัย ศาสตราจารย์ ยอช เซเดส์ ชำระและแปล (พระนคร โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร ๒๔๖๗)

บางครั้งกำลังวิ่งม้าไปในป่า ถ้าเจอะแผ่นหินเป็นรอยเกลี้ยงเกลา ต้องหยุดม้าลง แงะงัดขึ้นดูว่ามีตัวอักษรหรือไม่ เราได้พบศิลาจารึกหลายแผ่น ถ้าพบแล้วต้องยกขึ้นล้าง ถูด้วยแปลงจนดินที่อุดอยู่ในรอยต่าง ๆ นั้น ออกหมด แล้วเอากระดาษว่างปะลงไปบนรอยจารึก เอาน้ำตบกระดาษแรง ๆ แล้วซ้อนกระดาษลงไปราว ๓ แผ่น พอรอยเค่นขึ้นมาแล้วก็ทิ้งตากแดดไว้ให้แห้ง แห้งสนิทแล้วเอาหมึกเจกทาบนหน้ากระดาษแบา ๆ ให้ทั่วแผ่น พอหมึกแห้งก็กะเทาะเอากระดาษออกจากหิน พื้นก็เป็นสีดำ และตัวอักษรสีขาว เพราะกระดาษลงไปอยู่ในรอยจารึกไม่ถูกหมึก สิ่งแรกที่ตรัสถามโปรเฟสเซอร์เซเดส์ ก็คือหลักศิลานั้น ๆ อายุเท่าไร ภาษาอะไร เรื่องอะไร ถ้าไม่เป็นเรื่องที่จะต้องค้นต่อ ก็ม้วนใส่กลักสังกะสีเอากลับมาแปลในกรุงเทพฯ[๑๖๖]

เนื่องในการรวบรวมศิลาจารึกนี้ ได้เกิดความคิดในการรวบรวมพระพิมพ์ต่าง ๆ ขึ้นอีก เพราะเป็นประโยชน์ในการสอบสวนลักษณะแบบแผนพระพุทธรูป อย่างโบราณ เริ่มด้วยสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงนำพระพิมพ์ที่ทรงรวบรวมไว้ ประทานมาเป็นตัวอย่างก่อน มีประชาชนพอใจมาชมและมาขอสอบสวนมาก ต่อมาพระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ กับหม่อมเจ้าปิยภักดีนาถ ได้ทรงนำรูปพระพิมพ์ที่ได้ทรงรวบรวมไว้ มาถวายหอพระสมุดฯ อีกเป็นอันมาก ต่อมาก็มีผู้สรัทธาอื่น ๆ นำมาถวายอีก รวมพระพิมพ์ได้เกือบ ๕๐๐ ชนิด หอพระสมุดฯ ได้จัดใส่ตู้ไว้ให้ประชาชนที่ห้องบรรไดใหญ่ตอนกลางตึกถาวรวัตถุ

ปัจจุบันนี้เก็บพระพิมพ์ไว้ที่พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ส่วนศิลาจารึกยังคงเก็บไว้ที่หอพระสมุดฯ สำหรับพระนคร ซึ่งต่อมาได้เปลี่ยนชื่อเป็นหอสมุดแห่งชาติ

---

๑๖๖ ม.จ.พูนพิศมัย ดิสกุล <u>พระประวัติลูกเล่า</u> หน้า ๔๐ – ๔๑

การจัดหาหนังสือเพิ่มเติม

ดังที่ได้กล่าวแล้วถึงวิธีที่ได้หนังสือเข้าหอพระสมุด ฯ ตามระเบียบการที่ตั้งขึ้น เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๘ ถึง พ.ศ. ๒๔๕๘ แล้ว ในปีพ.ศ. ๒๔๕๘ นับแต่สมเด็จ ฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงดำรงตำแหน่งสภานายก ก็ยังได้หนังสือตามวิธีเดิม แต่มีเพิ่มเติมอีก คือ

๑. ขออนุญาตชนหนังสือที่มีอยู่ในวัดวาอารามต่าง ๆ มาตรวจ ไม่ว่าหนังสือจารในใบลานหรือเขียนในสมุด ส่งพนักงานไปตรวจตามวัดวาอารามบ้าง โดยทำความตกลงกับทางวัดว่า ถ้าพบหนังสือหลวงจะนำกลับมาไว้อย่างเดิม ถ้าพบหนังสือแปลก ซึ่งหอพระสมุด ฯ ไม่มี จะขอคัดสำเนาไว้ หรือเจ้าอาวาสจะยอมอนุญาตให้ต้นฉบับมารักษาไว้ในหอพระสมุด ฯ ก็ได้ ในการที่รับหนังสือตามวัดมาตรวจถ้าหนังสือที่ผ้าห่อชำรุดทรุดโทรม หอพระสมุด ฯ ก็จัดเปลี่ยนให้ใหม่ และทำบัญชีบอกชื่อคิดกับห่อหนังสือ และบัญชีจำนวนหนังสือให้ด้วย

ด้วยวิธีนี้ มีประโยชน์ทั้ง ๒ ฝ่าย คือทางวัดก็ได้รวบรวมหนังสือที่กระจัดกระจายอยู่มาเก็บไว้ในที่อันสมควร เช่นหอไตร ทางหอพระสมุด ฯ ก็ได้หนังสือฉบับแปลก ๆ เข้าหอพระสมุด ฯ เป็นอันมาก นอกจากนี้ยังมีผลพลอยได้พิเศษอีก คือผ้าห่อคัมภีร์ที่ชำรุดนั้น เมื่อเปลี่ยนใหม่ให้ทางวัดแล้ว ผ้าของเก่าซึ่งส่วนมากมีลวดลายสวยงาม ได้จัดใส่หีบกระจกตั้งเป็นลับแลไว้ให้ประชาชนชม แสดงให้เห็นฝีมือช่างแต่โบราณ

๒. ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ตราพระราชบัญญัติว่าด้วยสมุดเอกสารและหนังสือพิมพ์ลงวันที่ ๒๓ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๕ ในพระราชบัญญัตินี้ มีข้อความเกี่ยวแก่หอพระสมุด ฯ ๒ มาตรา คือ

มาตรา ๑๕ ภายในหนึ่งสัปดาห์นับแต่วันพิมพ์เสร็จ ให้ผู้พิมพ์ส่งสมุด หรือเอกสารที่พิมพ์ในกรุงสยามสองฉบับ ไปยังหอพระสมุดแห่งพระนคร โดยไม่คิดค่า ถ้าพิมพ์ในกรุงเทพ ฯ และถ้าพิมพ์ในหัวเมืองให้ส่งไปยังสมุหเทศาภิบาลมณฑล และ

และให้สมุหเทศาภิบาลจัดส่งเข้ามายังหอพระสมุดแห่งพระนครที่กรุงเทพ ฯ

เจ้าพนักงาน ต้องออกใบรับสมุด หรือเอกสารให้แก่ผู้พิมพ์ และสมุดเอกสารนั้นให้เก็บรักษาไว้ในที่เก็บหนังสือในหอพระสมุดแห่งพระนคร

มาตรา ๒๔ ผู้พิมพ์คนใด ไม่อนุมัติตามบทบัญญัตินี้ ว่าด้วยการส่งสมุดเอกสารหรือหนังสือพิมพ์ที่ตนได้พิมพ์ขึ้นแก่หอพระสมุดแห่งพระนครก็ดี หรือแก่สมุหเทศาภิบาล-มณฑลก็ดี ท่านว่ามีความผิดต้องรวางโทษ

(๑) ในเรื่องสมุดหรือเอกสาร ปรับไม่เกิน สองร้อยบาท

(๒) ในเรื่องหนังสือพิมพ์ ปรับไม่เกินยี่สิบบาท

ทุกคราวที่ละเลยไม่ส่งฉบับที่ออกใหม่ แต่ถ้าภายในปีหนึ่งจากวันที่กระทำผิดคราวก่อน ได้ละเลยไม่ส่งอีกไซร้ ผู้กระทำผิดต้องรวางโทษตามที่บัญญัติไว้สำหรับความผิดที่ได้กระทำในคราวก่อนเป็นทวีคูณ[๑๖๗]

ในการดำเนินการตามพระราชบัญญัติฉบับนี้ ได้มีกฎเสนาบดี เพื่อดำเนินการตามพระราชบัญญัตินี้ ประกาศเมื่อวันที่ ๒๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๖๕ อีกคือ

ข้อ ๑๕ ถ้าผู้รับอนุญาตทำการพิมพ์นอกกรุงเทพ ฯ จะนำส่งสมุดเอกสารต่อสมุหเทศาภิบาล ไม่เป็นการสดวก จะนำสมุดเอกสารนั้นส่งต่อผู้วาราชการจังหวัดก็ได้ ให้ผู้วาราชการจังหวัด นำส่งเป็นลำดับมาจนถึงหอพระสมุดแห่งพระนคร และเมื่อได้ใบรับจากเจ้าพนักงานหอสมุดแห่งพระนครแล้ว ให้ส่งไปยังผู้รับอนุญาต[๑๖๘]

---

๑๖๗ " พระราชบัญญัติว่าด้วยเอกสารและหนังสือพิมพ์ " ใน <u>ราชกิจจานุเบกษา</u> ๓๙ (๓๐ มกราคม ๒๔๖๕) หน้า ๕๗๓ – ๕๗๘

๑๖๘ " กฎเสนาบดี เพื่อดำเนินการตามพระราชบัญญัติว่าด้วย สมุดเอกสาร และหนังสือพิมพ์ พระพุทธศักราช ๒๔๖๕ " ใน<u>ราชกิจจานุเบกษา</u> ๓๙ (๓๐ มกราคม ๒๔๖๕) หน้า ๕๖๔ – ๘๕๘ , ๖๔๒ – ๖๕๗

ด้วยพระราชบัญญัตินี้ หอพระสมุดฯ จึงได้รับหนังสือเพิ่มขึ้นเป็นอันมาก

๓. แลกเปลี่ยนหนังสือกับสถาบันในต่างประเทศ ดังที่ได้กล่าวว่า หอพระสมุดได้แลกเปลี่ยนหนังสือกับสถาบันในต่างประเทศถึง ๒๙ แห่ง ต่อมาได้เพิ่มขึ้นอีก ๑๐ แห่ง คือ

1. Siam Society, Bangkok
2. Burma Research Society, Rangoon
3. Biblioteque National de Paris, Paris
4. Royal Library, Copenhegen
5. Library of the British Museum, London
6. School of Oriental Study, University of London
7. Smithonian Institute, Washington
8. Library of Congress, Washington
9. Connecticut State Library, Hartford
10. Library of University, Upsala Sweden

<u>การจัดแบ่งงาน</u>

เนื่องจากงานต่าง ๆ ของหอพระสมุดฯ ขยายมากขึ้น จึงได้จัดแบ่งงานต่าง ๆ ออกเป็นกอง ดังนี้

---

๑๖๘ "กฎเสนาบดี เพื่อดำเนินการตามพระราชบัญญัติว่าด้วยสมุด เอกสาร และหนังสือพิมพ์ พระพุทธศักราช ๒๔๖๕" ใน <u>ราชกิจจานุเบกษา</u> ๓๙ (๓๐ มกราคม ๒๔๖๕) หน้า ๕๖๔ – ๕๘๕, ๖๔๒ – ๖๕๗

กองกรรมการ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พรมพระยาดำรงราชานุภาพ	สภานายก
สมเด็จ ฯ เจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์	กรรมสัมปานิก
พระราชวงวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์	"
หม่อมเจ้าปิยภักดีนาถ	"
เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี	"
พระยาโบราณราชธานินทร์	"
พระพินิจวรรณการ	นายเวรวิเศษ

กองบรรณาคม

ศาสตราจารย์ ยอช เซเดส์
พระยาปริยัติธรรมธาดา
พระยาพฤฒาธิบดี
พระญาณวิจิตร
พระราชาภิรมย์
หลวงธรรมาภิมณฑ์

กองบรรณารักษ์

ศาสตราจารย์ ยอช เซเดส์	บรรณารักษ์แผนกหนังสือต่างประเทศ
ขุนวรรณรักษวิจิตร	บรรณารักษ์หนังสือฉบับพิมพ์ และฉบับเขียนภาษาไทย
ขุนคัมภีร์ธรรมพิทักษ์	บรรณารักษ์หนังสือฉบับเขียน และจานใบลานภาษาบาลี
นายสิน เฉลิมเผ่า	ผู้ช่วยบรรณารักษ์แผนกหนังสือต่างประเทศ

กองกลาง

พระเจนจีนอักษร	สมุหบาญชี
ขุนบวรวรรณกิจ	ผู้ตรวจหนังสือ
ขุนประสิทธิจิตรกรรม	ช่างเขียน
นายชิต คาระสวัสดิ์	ผู้ตรวจหนังสือฉบับพิมพ์ [๑๖๙]

<u>การหาตู้หนังสือ</u>

เนื่องจากกรรมการหอพระสมุด ฯ มีความประสงค์จะให้ชตู้ลายทองรดน้ำของเก่าเป็นตู้ใส่หนังสือ จึงได้ใช้วิธีส่งเจ้าหน้าที่ไปตรวจดูตามวัดขอรับตู้หนังสือของเก่า มารักษาไว้ที่หอพระสมุด สำหรับพระนคร ซึ่งพระสงฆ์ส่วนมากก็ยินดีถวายตู้มาให้หอพระสมุด ฯ เป็นจำนวนมาก ได้ตู้มาตั้งแต่ก่อน พ.ศ. ๒๔๕๘ เป็นจำนวนถึง ๑๔๐ ตู้ ต่อมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๘ ถึง พ.ศ. ๒๔๖๗ ได้ตู้เพิ่มขึ้นใหม่อีก ๑๔๒ ตู้

ส่วนตู้สำหรับใส่หนังสือภาษาต่างประเทศ ไม่เหมาะที่จะใช้ตู้ลายทองของเก่า จึงได้จัดสร้างขึ้นอีก ๑๔๒ ตู้

ตู้ลายไทยต่าง ๆ เมื่อรวบรวมมาตั้งไว้ในหอพระสมุด ฯ ก็ปรากฏความคิด และฝีมือช่างเขียนไทยแต่โบราณเป็นลำดับมาทุกอายุวิชาช่าง จึงเกิดเป็นประโยชน์ในการรักษาแบบอย่างลวดลายและฝีมือช่างไทยไว้ให้เป็นประโยชน์แก่ผู้ศึกษาวิชาช่างได้อีกอย่างหนึ่ง [๑๗๐]

เมื่อได้ขยายหอพระสมุด ฯ มาตั้งที่ตึกถาวรวัตถุ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๙ ก็ได้จัดเปิดหอพระสมุด ฯ ให้ประชาชนเข้ามาศึกษาค้นคว้าได้ในเวลาเปิดทำงานทุกวัน และในวันเทศกาลนักขัตฤกษ์เข้าพรรษา พ.ศ. ๒๔๖๔ หอพระสมุด ฯ

---

[๑๖๙] <u>รายงานหอพระสมุดวชิรญาณ สำหรับพระนคร พ.ศ. ๒๔๖๑ – ๒๔๖๗</u> หน้า ๓

[๑๗๐] สมเด็จ ฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ <u>ตำนานหอพระสมุด</u> หน้า ๔๑

ก็ได้เปิดเป็นการพิเศษสำหรับพระภิกษุสามเณรเข้าชม และได้พิมพ์หนังสือ คำกลอนบรรยายธรรมเทียบด้วยตัวกข เป็นของถวายพระภิกษุสามเณรที่มาชมหอพระสมุด ฯ ด้วย[๑๗๑]

นับตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๖๔ เป็นต้นมา ก็ถือเป็นประเพณีเปิดหอพระสมุด ฯ เป็นพิเศษให้พระภิกษุสามเณร เข้าชมในเทศกาลเข้าพรรษาเป็นการประจำปี

การจัดหมู่หนังสือ

เมื่อได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ตราพระราชบัญญัติว่าด้วยสมุดเอกสาร และหนังสือพิมพ์ ลงวันที่ ๒๓ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๕ แล้วทำให้หอพระสมุด ฯ ได้รับหนังสือเข้ามากขึ้น ประกอบทั้งมีผู้มอบให้และรับพิมพ์ในการกุศล รวมทั้งจัดและเปลี่ยนหนังสือ กับนา ๆ ประเทศด้วย หอพระสมุด ฯ จึงต้องคิดวิธีจัดหมวดหมู่หนังสือใหม่ เพื่อความเหมาะสม คือ

หนังสือต่าง ๆ แบ่งเป็นแผนกใหญ่ ๓ แผนก คือ

๑. แผนกหนังสือต่างประเทศ

๒. แผนกหนังสือสมุดพิมพ์ (หนังสือตัวพิมพ์)

๓. แผนกหนังสือเขียน

แผนกหนังสือต่างประเทศ แบ่งออกเป็น ๒๖ หมวด คือ

สยาม	ชาติต่าง ๆ
อินโดจีน	ภาษาต่าง ๆ
พม่า	สัตวศาสตร์
มาลายู	ศาสนา
ลังกา	พงศาวดาร
ธิเบต	วิทยาสากล
อินเดีย	วิทยาที่แสดงประโยชน์โดยเฉพาะ

---

๑๗๑ " คำนำ " ใน คำกลอนบรรยายธรรม เทียบด้วยตัว กข (พระนคร , โรงพิมพ์โสภณพิพรรธนากร , ๒๔๖๔)

ชวา	การปกครอง
จีน	วรรณคดี
ญี่ปุ่น	ทั่วไป
ตะวันออกใกล้ยุโรป	หนังสือพิมพ์
ตะวันออกทั่วไป	หนังสือภาษาสันสกฤต
หนังสือพิมพ์ทางตะวันออก	ภูมิศาสตร์

ต่อมามีการเปลี่ยนแปลงเล็กน้อย และได้กำหนดอักษรโรมันแทนแต่ละหมวด ดังนี้

A : Thailand	N : Geography and Travel
B : Indochina	O : Ethnology
C: : Burma	P : Philology
D : Malaya	Q : Philosophy
E : Buddhism	R : Religion
F : Central Asia	S : History
G : India	T : Natural History
H : Indonesia	U : Useful Arts
I : China	V : Sociology
J : Japan	W : Literature
K : Near Orient	X : Fine Arts
L : Oriental Series	Y : General
M : Oriental Edition	Z : Bibliography

<u>แผนกหนังสือสมุดพิมพ์</u> (หนังสือภาษาไทยและบาลี) แบ่งเป็น ๑๐ หมวด

๑. หมวดภาษามคธ

๒. หมวดธรรมคดี

๓. หมวดโบราณคดี

๔. หมวดจดหมายเหตุ

๕. หมวดวรรณคดี

๖. หมวดตำรา

๗. หมวดกฎหมาย

๘. หมวดอักษรวิธี

๙. หมวดเบ็ดเตล็ด

๑๐. หมวดหนังสือและรายงานของกระทรวงต่าง ๆ

แต่ละหมวดแบ่งเป็นหมู่ย่อย ๆ อีก

แผนกหนังสือเขียน แบ่งอย่างเดียวกับหนังสือสมุดพิมพ์

การจัดพิมพ์บรรณานุกรม

การจัดพิมพ์บรรณานุกรมหรือที่เรียกในสมัยนั้นว่า การทำบาญชีหนังสือ ได้เริ่มขึ้นเมื่อ พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระสมมตอมรพันธ์ ทรงดำรงตำแหน่งสภานายกหอพระสมุดสำหรับพระนคร ได้ทรงปรารภจะพิมพ์บาญชีเรื่อง หนังสือซึ่งมีอยู่ในหอพระสมุดฯ ให้ปรากฏแก่คนทั้งหลาย ได้รับสั่งให้เริ่มทำบาญชีแล้ว แต่ยังไม่ทันเสร็จ ก็สิ้นพระชนม์เสียก่อน เพราะการทำบาญชีหนังสือเป็นเรื่องยุ่งยาก ดังที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายไว้ว่า

> การทำบาญชีหนังสือในหอพระสมุดฯ จำต้องอ่านตรวจดูก่อนทุกเล่ม และผู้ทำบาญชีต้องเป็นพหูสูตร พอสามารถที่จะสังเกตว่าความเมื่อกันอย่างไรและความต่างกันอย่างไร จึงจะทำบาญชีได้ถูกต้อง ผู้ที่มีความสามารถเช่นนั้น ในพนักงานหอพระสมุดฯ ก็มีน้อยตัว ด้วยเหตุดังกล่าวมานี้ การทำบาญชีหนังสือในหอพระสมุด สำหรับพระนคร ทำมาถึง ๑๑ ปี จึงยังไม่แล้ว และสัญญาไม่ได้ว่าเมื่อไรจะแล้ว [๑๗๒]

อย่างไรก็ตามในปี พ.ศ. ๒๔๕๙ หอพระสมุด ก็ได้จัดพิมพ์บรรณานุกรมเล่มแรก คือ บาญชีเรื่องหนังสือในหอพระสมุดวชิรญาณ ภาคที่ ๑ แผนกบาลี พ.ศ. ๒๔๕๙ กรรมการหอพระสมุดสำหรับพระนคร พิมพ์เฉลิมพระเกียรติยศในงานพระราชทานเพลิงพระศพพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระสมมตอมรพันธ์ฯ

---

[๑๗๒] สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ตำนานหอพระสมุด หน้า ๙๗

นายกกรรมการหอพระสมุดวชิรญาณ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๓ ถึง พ.ศ. ๒๔๕๘ เป็นบัญชีหนังสือเกี่ยวกับพุทธศาสนา ภาษามคธ ที่เป็นคัมภีร์พระไตรปิฎก และคำแปล มีรายการชื่อเรื่อง จำนวนผู้ และผู้แต่ง นับว่าเป็นหนังสือที่ให้ความรู้เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ว่ามีหนังสืออะไรที่ควรจะศึกษาบ้าง [๑๗๓]

ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานบรรดาหนังสือกับตู้หนังสือในห้องพระสมุดส่วนพระองค์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้แก่หอพระสมุดฯ สำหรับพระนคร [๑๗๔] และได้เสด็จไปทอดพระเนตรถึงหอพระสมุดฯ ทรงพระราชดำริว่า ตึกที่หน้าวัดมหาธาตุนั้น แม้แต่เก็บหนังสือของหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร ก็ต้องตั้งตู้ยัดเยียดอยู่แล้ว จะรวมหนังสือพระราชทานใหม่เข้าไว้ด้วยกันกับหนังสือเดิม ที่ไม่พอ จึงโปรดฯ ให้จัดหอพระสมุดสำหรับพระนคร แยกออกเป็น ๒ หอ หอหนึ่งให้คงเรียกว่า "หอพระสมุดวชิรญาณ" สำหรับเก็บหนังสือจดหมายเหตุของเก่าอันเป็นหนังสือเขียน และจารต่าง ๆ ตู้ลายทองของเก่า และศิลาจารึกของโบราณ ตั้งอยู่ที่พระที่นั่งสิวโมกขพิมาร ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ อีกหอหนึ่งให้เรียกว่า "หอพระสมุดวชิราวุธ" เป็นที่เก็บรักษาหนังสือฉบับพิมพ์ ทั้งภาษาไทย และภาษาต่างประเทศ กับทั้งรูปและหนังสือพิมพ์ข่าวต่าง ๆ ตั้งอยู่ที่ตึกหอพระสมุดเดิม ที่หน้าวัดมหาธาตุ

---

[๑๗๓] บาญชีเรื่องหนังสือในหอพระสมุดวชิรญาณ ภาคที่ ๑ แผนกบาลี (พระนคร โรงเพิมพ์ไทย, ๒๔๕๙) ๑๐๓ หน้า

[๑๗๔] สมุดมัคคุเทศ นำเที่ยวหอพระสมุด และพิพิธภัณฑ์สถานสำหรับพระนคร (พระนคร โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนาการ ๒๔๗๒) หน้า ๑

การจัดหอพระสมุด ฯ ใหม่นี้เสร็จเรียบร้อยเมื่อเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๙ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จมาเปิดหอพระสมุดวชิรญาณ พร้อมกับพิพิธภัณฑ์สถานสำหรับพระนคร เนื่องในงานพระราชพิธีเฉลิมพระชนม์พรรษา เมื่อวันที่ ๑๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๙ และต่อมาก็ได้เสด็จพระราชดำเนินไปเปิดหอพระสมุดวชิราวุธ เมื่อวันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๙[๑๗๕]

ตั้งแต่เปิดหอพระสมุด ฯ ทั้งสองหอแล้ว อนุญาตให้ประชาชนมาอ่านหนังสือได้ตั้งแต่เวลา ๑๐.๐๐ น. ถึง ๑๗.๐๐ น. ทุกวัน เว้นวันจันทร์ และวันหยุดราชการ ผู้ที่มาอ่านหนังสือไม่ต้องเสียค่าธรรมเนียมอย่างหนึ่งอย่างใดทั้งสิ้น หอพระสมุด ฯ สำหรับพระนคร พ.ศ. ๒๔๖๙ นี้ อยู่ภายใต้ความอำนวยการของราชบัณฑิตยสภา

---

๑๗๕ เรื่องเดียวกัน หน้า ๒ – ๓

หอพระสมุดฯ สำหรับพระนคร ภายใต้ความอำนวยการของราชบัณฑิตยสภา

เมื่อวันที่ ๑๙ เมษายน พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนนามกรรมการหอพระสมุดสำหรับพระนครใช้ว่า ราชบัณฑิตยสภา มีหน้าที่ ๓ แผนก คือ

๑. แผนกวรรณคดี เป็นพนักงานจัดการหอพระสมุดสำหรับพระนครและสอบสวนพิจารณาวิชาอักษรศาสตร์

๒. แผนกโบราณคดี เป็นพนักงานจัดการพิพิธภัณฑ์สถาน ตรวจรักษาโบราณวัตถุสถาน

๓. แผนกศิลปากร เป็นพนักงานจัดการบำรุงรักษาวิชาช่าง[๑๗๖]

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งกรรมการราชบัณฑิตยสภา คือ

สภานายก นายพลเอก พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระคำรงราชานุภาพ

อุปนายก แผนกศิลปากร นายพลเอก สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

อุปนายก แผนกวรรณคดี มหาอำมาตยโท พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์

อุปนายก แผนกโบราณคดี มหาอำมาตยโท พระยาโบราณราชธานินทร์

กรรมการ มหาอำมาตยโท หม่อมเจ้าปิยภักดีนาถ

กรรมการ มหาเสวกโท พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าธานีนิวัต

กรรมการ มหาเสวกเอก เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี[๑๗๗]

สมเด็จฯ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ ทรงคำรงตำแหน่งนายกราชบัณฑิตยสภา ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๖๙ จนถึง พ.ศ. ๒๔๗๖ ได้ทรงออกจากราชการ

---

๑๗๖ "ประกาศตั้งราชบัณฑิตยสภา" ในราชกิจจานุเบกษา ๔๓ (๒๕ เมษายน ๒๔๖๙) หน้า ๑๐๒ – ๑๐๔

๑๗๗ เรื่องเดียวกัน หน้า ๑๐๕

เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช มาเป็นระบอบประชาธิปไตย เมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕

หอพระสมุด ฯ สำหรับพระนครได้เจริญถึงที่สุดนับตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๖๙ ซึ่งเป็นปีที่ขยายหอพระสมุด ฯ ออกเป็น ๒ หอ คือหอพระสมุดวชิรญาณ และหอพระสมุดวชิราวุธ ดังกล่าวแล้ว จนถึงปี พ.ศ. ๒๔๗๖ ซึ่งเป็นปีที่สมเด็จ ฯ กรมพระยาดำรง – ราชานุภาพทรงออกจากราชการ ในระยะเวลานี้ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงอำนวยความเจริญให้แก่หอพระสมุด ฯ สำหรับพระนครเป็นอันมาก ตามแนวทางที่ได้วางระเบียบไว้แต่เดิม ตั้งแต่เริ่มตั้งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๘ แต่มีงานที่เพิ่มขยายขึ้นอีก คือ

<u>การจัดหอพระสมุดวชิราวุธ</u>

เพื่อที่จะได้ทราบความเป็นไปต่าง ๆ ภายในหอพระสมุดวชิราวุธ ว่าได้จัดเก็บหนังสือต่าง ๆ อย่างไรจะได้นำรายละเอียดห้องต่าง ๆ ภายในหอพระสมุดวชิราวุธมาอธิบายให้ทราบดังนี้

หอพระสมุดวชิราวุธ ตั้งอยู่ที่ตึกยาวตรงหน้าวัดมหาธาตุ อันเป็นที่ตั้งหอพระสมุดสำหรับพระนคร มาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๖ ตึกนั้น เป็นตึกชั้นเดียวยาว เมตร มีประตูทางเข้าอยู่ตรงทางเข้าวัดมหาธาตุ มีบันไดขึ้น ๒ ทาง คือ ทางด้านเหนือเป็นที่สำนักงานราชบัณฑิตยสภา ทางด้านใต้เป็นหอพระสมุดวชิราวุธ มีห้องต่าง ๆ ๑๙ ห้อง และมีเฉลียงยาวตลอดตั้งแต่ห้องต้นจนถึงห้องสุดท้าย ชื่อห้องต่าง ๆ ใช้ตัวอักษรเป็นเครื่องหมาย มีป้ายบอกประเภทหนังสือในห้องนั้น ๆ ติดไว้ที่ทางเข้าห้องด้วย [๑๗๘]

<u>ห้อง จ</u> เป็นสำนักงานนายทะเบียนเอกสาร ซึ่งมีหน้าที่รับและจำหน่ายหนังสือของหอพระสมุดสำหรับพระนคร

เฉลียงหน้าห้อง ฉ มีตู้กระจกวางตัวอย่างหนังสือต่าง ๆ ซึ่งมีจำหน่ายไว้ให้ประชาชนชมและเลือกดู

---

๑๗๘ <u>สมุดมัคคุเทศ นำเที่ยวหอพระสมุดและพิพิธภัณฑ์สถานสำหรับพระนคร</u> หน้า ๕

ห้อง ฉ เป็นห้องไว้แผนที่ และแผนผังต่าง ๆ รวมทั้งหนังสือภาษาต่างประเทศว่าด้วยประวัติศาสตร์ ธรรมชาติวิทยา สังคมวิทยา

ห้อง ช ไว้หนังสือขององค์การสันนิบาตชาติ

ห้อง ซ เป็นสำนักงานของบรรณารักษ์หอพระสมุดวชิราวุธ

ห้อง ฌ เป็นห้องเก็บบัตรรายการหนังสือภาษาต่างประเทศ และสำเนาจารึกในประเทศไทย

ห้อง ญ เป็นที่เก็บหนังสือภาษาต่างประเทศเกี่ยวกับศาสนา ภูมิศาสตร์ พจนานุกรม ปรัชญา มนุษยสาสตร์ และหนังสือภาษาสันสกฤต

ห้อง ฎ เป็นที่เก็บหนังสือภาษาต่างประเทศ เกี่ยวกับประเทศทางตะวันออก และหนังสือภาษาต่าง ๆ ทางตะวันออก

ห้อง ฏ (ตรงบันไดกลางตึก) เป็นห้องอ่านและเก็บหนังสือพิมพ์ข่าวต่าง ๆ และเป็นที่เก็บหนังสือภาษาต่างประเทศ เกี่ยวกับวรรณคดี และอักษรศาสตร์

ห้อง ฐ เป็นที่เก็บหนังสือภาษาต่างประเทศ เกี่ยวกับหมู่เกาะอินเดียตะวันออก จีน และญี่ปุ่น

ห้องฑ เป็นที่เก็บหนังสือภาษาต่างประเทศ เกี่ยวกับประเทศไทย ญวน เขมร มลายู ชิเบต ลังกา และอินเดีย และเป็นห้องอ่านหนังสือนิตยสารรายเดือน รายสัปดาห์ ฯลฯ

ห้อง ฒ เป็นห้องเก็บหนังสือวารสารภาษาต่างประเทศ ซึ่งเตรียมไว้เย็บเข้าเล่ม

ห้อง ณ เป็นห้องเก็บหนังสือเบ็ดเตล็ด

ห้อง ด เป็นที่เก็บหนังสือรายงานประจำปี ของกระทรวงต่าง ๆ ที่พิมพ์เป็นภาษาต่างประเทศ และเป็นที่เก็บหนังสือขนาดใหญ่เกินกว่า ๔ หน้ายก

ห้อง ต เป็นห้องเก็บนิตสารรายเดือน รายปักษ์ ภาษาไทยที่เย็บเข้าเล่มแล้ว

ห้อง ผ เป็นห้องเก็บหนังสือพระไตรปิฎก ภาษาบาลีฉบับพิมพ์อักษรต่าง ๆ เป็นต้นว่า อักษรโรมัน อักษรสิงหล อักษรพม่า รวมทั้งอักษรไทยด้วย และเป็นที่เก็บหนังสือภาษาไทยด้วย ว่าด้วยศาสนา ตำรา กฎหมาย

ห้อง ฝ เป็นห้องเก็บหนังสือภาษาไทยเกี่ยวกับพงศาวดาร ตำนาน ประวัติ จดหมายเหตุ และหนังสือนวนิยาย

ห้อง พ เป็นห้องเก็บหนังสือวรรณคดีไทย ประเภทโคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน

ห้อง ฟ เป็นห้องเก็บหนังสือสำรอง

ห้อง ภ เป็นห้องเก็บรูป ซึ่งมี ๔ ประเภท คือ รูปบุคคล รูปวัตถุ รูปเหตุการณ์ รูปแผนที่

ในห้องนี้ตอนใต้สุด มีพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เขียนด้วยสีน้ำมัน และมีธงเสือป่าประจำพระองค์ กับโต๊ะทรงพระอักษร ตู้เก็บหนังสือพระไตรปิฎก ตู้เก็บพระราชนิพนธ์ เฉพาะรัชกาลที่ ๖ ทิ้งไว้กับพระบรมรูปเป็นที่เฉลิมพระเกียรติด้วย

นอกจากนี้ตามเฉลียงหน้าห้องต่าง ๆ ยังมีตู้เก็บหนังสือและสิ่งของอื่น ๆ อีกคือ

เฉลียงหน้าห้อง ภ. เป็นที่เก็บกระจกรูป และแม่พิมพ์ ซึ่งใช้ในการพิมพ์หนังสือ

เฉลียงตั้งแต่ห้อง ฉ ถึงห้อง พ เป็นที่เก็บหนังสือพิมพ์เย็บเล่ม และหนังสือภาษาจีน

เฉลียงหน้าห้อง ช เป็นที่เก็บหนังสือเบ็ดเตล็ด

เฉลียงหน้าห้อง น เป็นที่เก็บหนังสือรายปี

เฉลียงหน้าห้อง ท เป็นที่เก็บหนังสืออภิธาน และหนังสือคู่มือต่าง ๆ

เฉลียงหน้าห้อง ฌ ถึงห้อง ช เป็นที่เก็บหนังสือภาษาต่างประเทศเกี่ยวกับเรื่องสงครามโลกครั้งที่ ๑

การจัดหอพระสมุดวชิรญาณ

หอพระสมุดวชิรญาณตั้งอยู่ในพระที่นั่งศิวโมกขพิมาน สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาททรงสร้างพร้อมกับพระราชวังบวรฯ เดิมเป็นท้องพระโรงเป็นสถานที่ทำการพระราชพิธีพิเศษต่าง ๆ ของวังหน้า ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานหนังสือส่วนพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้แก่หอพระสมุดฯ สำหรับพระนคร ทรงพระราชดำริว่าตึกหอพระสมุดฯ

ที่ริมถนนหน้าพระธาตุคับแคบไม่เพียงพอที่จะเก็บหนังสือของหอพระสมุดฯ ที่มีอยู่เก่าและพระราชทานมาใหม่ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้ย้ายหนังสือตัวเขียน ตู้ลายทองและศิลาจารึกไปอยู่ที่พระที่นั่งศิวโมกขพิมาน ในบริเวณพระราชวังบวรสถานมงคล ซึ่งเป็นสถานที่ตั้งพิพิธภัณฑ์สถาน สำหรับพระนคร และพระราชทานชื่อว่า "หอพระสมุดวชิรญาณ" พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จพระราชดำเนินมาเปิดหอพระสมุดวชิรญาณ พร้อมกับพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ เมื่อวันที่ ๑๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๘[๑๗๙]

สิ่งสำคัญในหอพระสมุดวชิรญาณ มีดังนี้

๑. พระบรมรูปเท่าพระองค์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เขียนสีน้ำมัน ประดิษฐานอยู่สุดห้องโถงด้านตะวันตก

๒. โต๊ะศิลากระดานชะนวน ตั้งอยู่หน้าพระบรมรูปเป็นของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สำหรับทรงคำนวณเลข

๓. หลักวัดน้ำท่าประจำปี ประดับมุกเป็นรูปจำลองสูงเท่าขนาด หลักหินสำหรับวัดน้ำประจำปีที่พระนครศรีอยุธยา

๔. ตู้ลายทองของโบราณฝีมือสร้างตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา จนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นตู้สำหรับใส่หนังสือต้นฉบับตัวเขียน และคัมภีร์โบลานต่าง ๆ ตู้เหล่านี้แสดงให้เห็นฝีมือช่างอันงดงามของไทยและเป็นสิ่งที่หายากและมีค่าอย่างยิ่ง เดิมทีเดียวเก็บอยู่ตามวัดวาอารามต่าง ๆ ต่อมาสมัยเมื่อตั้งหอพระสมุดฯ สำหรับพระนคร สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และกรรมการอื่น ๆ ของหอพระสมุดฯ ได้ช่วยกันไปขอมาเก็บรักษาไว้ในหอพระสมุดฯ

๕. หีบลายทองของโบราณฝีมือสร้างในสมัยกรุงศรีอยุธยา ได้มาโดยวิธีเดียวกับตู้ลายทอง เดิมเป็นหีบใส่เสื้อผ้าของผู้มีบรรดาศักดิ์ มีผู้นำไปถวายวัดเมื่อเจ้าของล่วงลับไปแล้ว พระจึงนำไปใส่คัมภีร์พระไตรปิฎก

---

[๑๗๙] เรื่องเดียวกัน หน้า ๒

๖. ศิลาจารึกของโบราณ เก็บรวบรวมมาจากที่ต่าง ๆ ในประเทศไทย จัดตั้งไว้ทางเฉลียงด้านเหนือเรียงตามลำดับสมัย ตั้งแต่ศิลาจารึกของพระเจ้ารามคำแหงกรุงสุโขทัยเป็นต้นมาจนถึงสมัยอยุธยา มีจารึกภาษาไทย ภาษามอญ ภาษาบาลี และภาษาสันสกฤต

๗. ตัวอย่างผ้าลายไทยต่าง ๆ ของโบราณใส่กรอบกระจกตำลับแลตั้งไว้ เดิมเป็นผ้านุ่งหมของผู้มรณภาพแล้ว ซึ่งมีผู้นำไปถวายพระ พร้อมกับหีบลายทอง พระได้นำผ้ามาห่อคัมภีร์พระไตรปิฎกใส่ไว้ในหีบ ตอมาสมัยที่สมเด็จ ฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงอำนวยการหอพระสมุด ฯ ได้ให้เจ้าหน้าที่ไปขนหนังสือตามวัดมาจัดทำบัญชี และเปลี่ยนผ้าห่อคัมภีร์ให้ใหม่ ส่วนผ้าเก่าที่ชำรุดนั้น ก็ได้เก็บตัวอย่างไว้ใส่กรอบกระจกตั้งเป็นลับแล แสดงให้เห็นฝีมือช่างของไทยสมัยโบราณ

๘. ในตู้กระจกติดกับเสา และตู้กระจกตั้งตามช่องหน้าต่างที่เฉลียง เป็นตู้เก็บตำราต่าง ๆ ที่หายาก เช่นรูปภาพฝีมือเขียนสมัยโบราณ รูปกระบวนแห่พยุหยาตรา รูปไตรภูมิ รูปสัตว์ตามตำราสมัยโบราณ พระราชหัตถเลขารัชกาลต่าง ๆ หนังสือลายพระหัตถ์และลายมือของสมเด็จพระราชาคณะ ตั้งแต่สมัยโบราณ ตัวอย่างพระไตรปิฎกฉบับหลวง หนังสืออักษรไทยย่อ หวัด บรรจง เป็นต้น

หอพระสมุดวชิราวุธ และหอพระสมุดวชิรญาณ ทั้ง ๒ หอนี้ รวมกันเรียกว่า หอพระสมุดฯ สำหรับพระนคร เช่นเดิม การดำเนินงานต่าง ๆ ก็ยังอยู่ภายใต้คณะกรรมการหอพระสมุดฯ ซึ่งได้เปลี่ยนชื่อเป็นกรรมการราชบัณฑิตยสภา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๙[๑๘๐]

---

๑๘๐ <u>ราชกิจจานุเบกษา</u> ๔๓ (๒๕ เมษายน ๒๔๖๙) หน้า ๑๐๒ – ๑๐๖

บทส่งท้าย

พระเกียรติคุณของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

เนื่องจากสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีพระชนมชีพยืนนาน จะเห็นได้จากที่พระองค์ท่านได้ทรงเป็นกรรมการหอพระสมุดฯ มาตั้งแต่เริ่มแรก สมัยที่ยังเป็นหอพระสมุดวชิรญาณอยู่ในพระบรมมหาราชวัง จนกระทั่งรวมหอสมุด ๓ หอเป็นหอพระสมุดฯ สำหรับพระนคร พระองค์ท่านได้ทรงดำรงตำแหน่งกรรมการหน้าที่ต่าง ๆ ติดต่อกันมาตลอดเวลา จนกระทั่งในปี พ.ศ. ๒๔๕๘ พระองค์ท่านทรงลาออกจากหน้าที่เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานตำแหน่งนายกหอพระสมุดสำหรับพระนครให้แก่พระองค์ท่าน

นับตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๘ เป็นต้นมา สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพก็ทรงว่างกิจการงานจากหน้าที่ราชการอื่น ๆ และอุทิศเวลาทั้งหมดให้แก่งานหอพระสมุดตามลำดับมาตั้งแต่ต้นดังกล่าวแล้ว

จึงอาจกล่าวได้ว่างานต่าง ๆ ของหอพระสมุด ๆ ที่เป็นหลักฐานมั่นคงมาจนถึงปัจจุบันนี้ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีส่วนในการดำเนินงานมากกว่าผู้ใดทั้งสิ้น เพราะทรงทำงานหอพระสมุดฯ มาตั้งแต่พ.ศ. ๒๔๒๕ เมื่อได้รับเลือกเป็นกรรมการชุดแรกของหอพระสมุดวชิรญาณ จนกระทั่งเมื่อทรงออกจากหน้าที่นายกราชบัณฑิตยสภาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๖ รวมเวลาถึง ๕๑ ปี

ตลอดระยะเวลาดังกล่าวนี้ นอกจากพระองค์ท่านจะทรงนำความเจริญในด้านต่าง ๆ มาให้หอพระสมุดฯ แล้ว ยังทรงนิพนธ์หนังสือไว้เป็นจำนวนมาก พระนิพนธ์ของพระองค์ท่านส่วนมากใช้เป็นหลักในการค้นคว้าเกี่ยวกับเรื่องเมืองไทยในด้านต่าง ๆ ตลอดมา ตั้งแต่สมัยที่พระองค์ท่านยังมีพระชนมชีพอยู่จนถึงปัจจุบันนี้ พระนิพนธ์เรื่องไทยรบพม่าจะให้ความรู้เกี่ยวกับเรื่องการสงครามระหว่างไทยกับพม่าได้มากกว่าหนังสือเล่มอื่นใดทั้งสิ้น พระนิพนธ์ตำนาน เช่น ตำนานเรื่องสามก๊ก ตำนานลครอิเหนา ตำนานเห่เรือ ฯลฯ จะให้ความรู้ในด้านวรรณคดีไทยได้เป็นอย่างดีเช่นเดียวกัน พระนิพนธ์

ของพระองค์ท่านทุกเรื่องมีค่าควรแก่การศึกษาหาความรู้ เพราะนอกจากจะได้รับความรู้จากผลการค้นคว้าของพระองค์ท่านแล้ว ยังจะได้เห็นวิธีการเขียนร้อยแก้วที่ดีอีกด้วย

พระเกียรติคุณของพระองค์ท่านยิ่งใหญ่เพียงใดนั้น ได้มีผู้สดุดีไว้ในหนังสือหลายเล่มดังได้กล่าวถึงข้างต้นแล้ว แต่อาจสรุปได้ด้วยถ้อยคำของพณ ฯ ท่านหลวงวิจิตรวาทการ ซึ่งเขียนถวายพระพรไว้เนื่องในวาระดิถีคล้ายวันประสูติครบรอบ ๗๐ ปี ของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เมื่อวันที่ ๒๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ ว่า

> โอรสของสยามคนหนึ่ง ซึ่งได้ทำประโยชน์อันยิ่งใหญ่แก่สยาม คือ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
>
> พระชนมายุของพระองค์ล่วงไป ๗๐ พรรษา เวลา ๗๐ ปีของพระองค์ได้ใช้ทำประโยชน์แก่ชาติและประชาชนไว้ยิ่งกว่า ๗๐๐ ปีของคนโดยมาก
>
> แม้ว่าพระองค์ทรงล่วงกาลผ่านวัยเข้าสู่ชราภาพแล้ว อุตสาหวิริยภาพของพระองค์ จะพลอยชราไปด้วยก็หามิได้
>
> เวลาของพระองค์ทุก ๆ วินาทียอมเป็นประโยชน์ และเวลาอันนี้สยามต้องการให้ยืนยาวออกไปอีก แม้จะไม่มาก ก็อีกสัก ๓๐ ปี
>
> ขอพระไตรรัตนผู้ทรงบุญฤทธิ และเทวราชผู้ศักดิ์สิทธิ์ทั่วสากลโลก จงดลบรรดาลให้ความต้องการของสยามในข้อนี้เป็นผลสำเร็จเทอญ
>
> ขอให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงพระเจริญทั้งพระชนมายุและสมรรถภาพเพื่อทรงประกอบกิจให้เป็นประโยชน์ใหญ่ยิ่งแก่สยามประเทศต่อไป
>
> หลวงวิจิตรวาทการ
>
> วันที่ ๑๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕[๑๘๑]

---

๑๘๑ บันทึกสมาคมวรรณคดี ปีที่ ๑ ฉะบับที่ ๕ (๒๑ มิถุนายน ๒๔๗๕) ไม่มีเลขหน้า

พระอนุสรณ์ของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพเมื่อยังดำรงพระชนมชีพอยู่ได้อุทิศพระกำลังกายและกำลังปัญญาสร้างความเจริญให้แก่ชาติบ้านเมืองนานาประการดังกล่าวถึงแล้วนั้น แม้เมื่อสิ้นพระชนม์แล้วก็ยังทรงประทานความรู้ซึ่งจะมิมีวันหมดสิ้นให้แก่ชาติและปวงชนชาวไทยอีก มรดกอันล้ำค่าที่ทรงมอบไว้ก็คือ "หอสมุดดำรงราชานุภาพ" จึงเป็นเสมือนพระอนุสรณ์แห่งผลงานด้านพระนิพนธ์และห้องสมุดของพระองค์ท่านนั่นเอง

พระอนุสรณ์แห่งนี้มิใช่จะเป็นเพียงรูปปั้นซึ่งสร้างไว้เพื่อเป็นการรำลึกถึงพระเกียรติคุณของพระองค์ท่านเท่านั้น แต่พระอนุสรณ์แห่งนี้เป็นคลังวิทยาอันยิ่งใหญ่ซึ่งปวงชนชาวไทยจะศึกษาค้นคว้าได้มิรู้จักหมดสิ้น เมื่อพระองค์ท่านยังดำรงพระชนมชีพอยู่ได้ประทานความรู้เพื่อสาธารณชนฉันใด พระอนุสรณ์นี้ก็เสมือนเป็นผู้แทนของพระองค์ท่านในการประทานความรู้แก่สาธารณชนฉันนั้น

หอสมุดดำรงราชานุภาพเป็นศูนย์กลางแห่งวิทยาการอย่างไร จะเห็นได้จากรายละเอียดที่จะนำมาแสดงดังต่อไปนี้

หอสมุดดำรงราชานุภาพ

หอสมุดดำรงราชานุภาพหรือที่หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ดิศกุล ทรงเรียกว่า "ห้องดำรง" เป็นหอสมุดเล็ก ๆ ตั้งอยู่หลังตึกหอพระสมุดวชิราวุธ ซึ่งใช้เป็นสถานที่ทำงานของหอสมุดแห่งชาติก่อนที่จะมาสร้างตึกใหม่ที่ท่าวาสุกรี หรือที่เรียกกันในสมัยสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพว่า "ตึกถาวรวัตถุ" นั่นเอง สร้างขึ้นเมื่อพ.ศ. ๒๔๙๐ เพื่อเป็นที่เก็บหนังสือและสิ่งของต่าง ๆ ของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ซึ่งพระองค์ท่านทรงมอบเป็นมรดกให้ ม.จ.หญิงพูนพิศมัย ดิศกุล พระธิดาผู้ใกล้ชิด[๑๘๒] และม.จ. หญิงพูนพิศมัย ดิศกุลได้ประทานให้เป็นสมบัติของชาติ

---

๑๘๒ ม.จ.หญิงพูนพิศมัย ดิศกุล ห้องดำรง (พระนคร โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง ๒๔๙๐) หน้า ๑๓

เนื่องจากมีความมุ่งหมายที่จะให้หอสมุดคำรงราชานุภาพเป็นสถานที่แทนพระองค์สมเด็จฯ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ หอสมุดนี้จึงไม่ได้จัดอย่างหอสมุดธรรมดา แต่จัดอย่างหอสมุดอนุสรณ์ คือมีทั้งหนังสือและสิ่งของเครื่องใช้ส่วนพระองค์ ตู้หนังสือและการจัดหนังสือต่าง ๆ เป็นไปตามแบบที่พระองค์ท่านทรงจัดไว้แต่เดิมทั้งสิ้น

หนังสือที่พระองค์ท่านทรงสะสมไว้มีทั้งภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ จำนวนรวมทั้งสิ้นประมาณ ๗,๐๐๐ เล่ม[๑๘๓]

หนังสือต่าง ๆ เหล่านี้จัดไว้เป็นตู้ ๆ ดังต่อไปนี้

๑. ตู้หนังสือเกี่ยวกับประเทศใกล้เคียง เก็บหนังสือภาษาต่างประเทศที่ว่าด้วยประเทศพม่า อินเดีย อินโดจีนฝรั่งเศส และมลายู ตั้งอยู่ใกล้บันไดทางขึ้นหอสมุดฯ

๒. ตู้สาส์นสมเด็จ เป็นตู้ทึบ เก็บลายพระหัตถ์สมเด็จฯ พรมพระยาคำรงราชานุภาพ ซึ่งทรงมีโต้ตอบกับสมเด็จกรมพระยาชิศรานุวัติวงศ์ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๕ ถึง พ.ศ. ๒๔๘๖ ตู้นี้ตั้งอยู่ในห้องใหญ่ซึ่งเป็นสถานที่ทำงานของเจ้าหน้าที่หอสมุดฯ

๓. ตู้เรื่องเมืองจีน เก็บหนังสือภาษาต่างประเทศที่เกี่ยวกับเรื่องเมืองจีน มีทั้งประวัติศาสตร์ ศิลปกรรม และการเมืองของประเทศจีน ส่วนหนังสือภาษาไทยก็มีเรื่องพงศาวดารจีนที่แปลเป็นไทย เช่น เรื่องเลียดก๊ก สามก๊ก และซ้อยกั้ง ตู้นี้อยู่ในห้องโถงใหญ่ด้านตะวันตก

๔. ตู้หนังสือพิมพ์รายปักษ์ และรายเดือนภาษาอังกฤษ เป็นหนังสือที่เย็บรวมเป็นเล่ม ๆ เช่น หนังสือพิมพ์พันช์ แอนนวลรีบิสเตอร์ บูเลตินต่าง ๆ ตั้งอยู่ต่อจากตู้เรื่องเมืองจีน

๕. ตู้เรื่องที่ชาวต่างประเทศเขียนเกี่ยวกับเมืองไทย เก็บหนังสือภาษาต่างประเทศที่เขียนเกี่ยวกับเมืองไทย ส่วนมากเป็นหนังสือที่ผู้แต่งส่งมาถวายสมเด็จฯ กรมพระยาคำรงราชานุภาพโดยตรง บางเล่มมีลายเซ็นกำกับไว้ด้วย นับว่าเป็นตู้หนังสือที่มีค่าหายากยิ่ง ในตู้นี้ยังมีวารสารของสยามสมาคม บางกอกริปอลิตอรี่ บางกอกคาเลนดาร์ เป็นต้น

---

[๑๘๓] กรมศิลปากร นำชมหอสมุดคำรงราชานุภาพ (พระนคร โรงพิมพ์การพิมพ์พาณิชย์ ๒๔๙๔) หน้า ๑

๖. ตู้หนังสือประวัติศาสตร์ เก็บหนังสือภาษาไทยล้วน ๆ ว่าด้วยประวัติศาสตร์และพงศาวดารของไทยและประเทศเพื่อนบ้าน ประชุมพงศาวดารภาคต่าง ๆ หนังสือเหล่านี้โดยมากมีลายพระหัตถ์สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงบันทึกข้อความคิดเห็นของพระองค์ไว้ด้วย นับว่าเป็นหนังสือที่มีค่าหายากยิ่ง

๗. ตู้หนังสือเกี่ยวกับชาสนา มีหนังสือที่เกี่ยวกับศาสนาต่าง ๆ แทบทุกศาสนา ซึ่งชาวต่างประเทศเขียนขึ้น ส่วนหนังสือภาษาไทยก็มี นิบาตชาดก ปัญญาสชาดกและพระธรรมต่าง ๆ

๘. ตู้หนังสือเกี่ยวกับพุทธศาสนาโดยเฉพาะ เก็บหนังสือว่าด้วยเรื่องพุทธศาสนาโดยตรง เช่น เรื่องพระธรรมบทแปล พระวินัยแปล พระวิสุทธิมรรค และพระมงคลทีปนีเป็นต้น ชั้นล่างของตู้นี้มีสมุดรูปภาพโบราณวัตถุสถานต่าง ๆ ซึ่งสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงฉายไว้เมื่อครั้งทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย และสมเด็จฯ ตรวจราชการมณฑลต่าง ๆ

๙. ตู้ตำรา เก็บหนังสือสรรพตำราต่าง ๆ เช่น ฉันทศาสตร์ ชุมนุมตำรากลอน ตำรายุทธศาสตร์ ตำราดาว ตำราเล่นกล้วยไม้ และพวกหนังสือปทานุกรมและสารานุกรมต่าง ๆ

๑๐. ตู้หนังสือกฎหมาย ประวัติศาสตร์ โบราณคดี ศิลป และนำเที่ยวเป็นภาษาอังกฤษรวมทั้งพจนานุกรมต่าง ๆ มีหนังสือที่สำคัญ ๆ เช่น ชุดอาร์เซียติกา แมมมัวอาคีโอโลฝี เป็นต้น

๑๑. ตู้หนังสืออ่านเล่นและละครภาษาไทยและอังกฤษ เรื่องการเล่น และเรื่องเที่ยวที่ต่าง ๆ ภาษาไทย

๑๒. ตู้หนังสือภาษาอังกฤษที่ว่าด้วยเรื่องประเทศญี่ปุ่น อียิปต์ อบิสซิเนีย และวารสารแนชันแนลยีออกราฟริกแมคกาซีน

๑๓. ตู้เก็บหนังสือแบบเรียนต่าง ๆ ในสมัยที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงเรียนเอง และได้ทรงจัดให้นักเรียนโรงเรียนสวนกุหลาบเรียนในเวลาที่ทรงดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมศึกษาธิการ และมีหนังสือต่าง ๆ ที่พระองค์ท่านทรงนิพนธ์ขึ้นขณะที่ทรงดำรงตำแหน่งนายกหอสมุดฯ สำหรับพระนคร และนายกราชบัณฑิตยสภา

นอกจากหนังสือแล้ว ยังมีรูปต่าง ๆ ควรกล่าวถึง คือ

๑. พระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเขียนด้วยสีน้ำมัน

๒. พระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานในงานวันประสูติสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เมื่อ ร.ศ. ๑๒๙ (พ.ศ. ๒๔๕๓) ก่อนเสด็จสวรรคต ๔ เดือน

๓. รูปเจ้าจอมมารดาชุ่มในรัชกาลที่ ๔ พระมารดาของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

๔. พระรูปสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพถ่ายครั้งหลังที่สุด เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๕

๕. พระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เมื่อวันขึ้นตำหนักใหม่ ร.ศ. ๑๓๑ (พ.ศ. ๒๔๕๕)

๖. พระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๙

๗. พระบรมรูปสมเด็จพระพันปี ประทานสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เมื่อคราวขึ้นตำหนักใหม่ ร.ศ. ๑๓๑ (พ.ศ. ๒๔๕๕)

๘. พระบรมฉายาลักษณ์ พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระราชทานสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพในคราวเสด็จกลับประเทศไทยครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๑

นอกจากนี้ก็มีรูปเจ้านายต่างประเทศทั้งยุโรป อินเดีย รัสเซีย ชวา ฯลฯ ซึ่งประทานสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เมื่อพระองค์ท่านเสด็จเยี่ยมประเทศต่าง ๆ

สิ่งที่ควรกล่าวถึงอีกก็คือ โต๊ะทรงพระอักษรและเก้าอี้หมุนของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ซึ่งเป็นของคู่เดิมตั้งแต่เริ่มทรงรับราชการ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๒ จนถึง พ.ศ. ๒๔๗๕ นับเวลาที่ทรงใช้ติดต่อกันได้ ๔๓ ปี

บนโต๊ะมีเครื่องใช้ที่เคียวกับการทรงพระอักษรหลายอย่าง เช่น แว่นขยาย ปฏิทิน สมุดฉีก ปากกา ดินสอ กริ่งเป็นรูปเต่าสำหรับกดเรียกคนใช้ หีบบุหรี่ กล้อง

ยาสูบ มีกระดาษพุลสแก๊ปอยู่บนโต๊ะทรงพระอักษรแผ่นหนึ่ง ทรงเขียนด้วยตัวดินสอเป็นร่าง ที่ทรงวินิจฉัยเรื่องลักษณะเรียกพระเจ้าแผ่นดินแต่โบราณ ร่างนี้เป็นลายพระหัตถ์ชิ้นสุดท้ายที่ทรงเขียนขึ้นก่อนสิ้นพระชนม์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๖

นอกจากสิ่งของดังกล่าว ก็ยังมีประกาศนียบัตร และเครื่องอิสริยาภรณ์ต่างประเทศที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงได้รับเมื่อคราวเสด็จประพาสประเทศต่าง ๆ รวมทั้งของที่ระลึกหายากซึ่งทรงซื้อมาจากประเทศต่าง ๆ ด้วย เรียงรายอยู่ตามฝาผนังและรอบ ๆ ห้อง

กลางห้องมีฉากกระจกใส่ลายพระราชหัตถเลขาของพระเจ้าแผ่นดินและลายพระหัตถ์เจ้านายต่างประเทศที่ทรงมีประทานสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ข้างฉากกระจกมีตู้ใส่เหรียญที่ระลึกซึ่งพระองค์ท่านทรงได้รับในงานพระราชพิธีต่าง ๆ

"ห้องดำรง" หรือ "หอสมุดดำรงราชานุภาพ" นี้จะเป็นเสมือนหนึ่งผู้แทนพระองค์ของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ผู้มาชมหอสมุดแห่งนี้จะได้รู้จักพระองค์ท่านได้จากพระอนุสรณ์นี้ ดังที่ ม.จ. หญิงพูนพิศมัย ดิศกุล ได้ทรงกล่าวว่า

> บัดนี้ห้องดำรงกำลังจะแล้วเสร็จเปิดได้ในวันประสูติของเสด็จพ่อ คือวันที่ ๒๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๐ ข้าพเจ้าจึงยินดีที่ห้องดำรงนี้จะได้เกิดมาแทนพระองค์ และจะได้อยู่กับชาติ ซึ่งท่านได้อุทิศพระชนมชีพให้แล้วมาตลอดพระชนมายุของพระองค์ท่าน[๑๘๔]

---

๑๘๔ ม.จ. พูนพิศมัย ดิศกุล ห้องดำรง หน้า ๒๒